

Utredning om norske myndigheters behandling av tre utvalgte grupper etter andre verdenskrig:

- **Barn av NS-medlemmer**
- **Jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater**
- **Norske sjøfolk internert i Afrika**

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	3
UTREDNINGENS MANDAT.....	3
UTFYLLENDE OM UTREDNINGENS MANDAT.....	4
INNHold OG AVGRENSING.....	4
BARN AV NS-MEDLEMMER	6
KUNNSKAPSOVERSIKT OG DATAGRUNNLAG.....	6
<i>Personlige beretninger</i>	7
BESKRIVELSE AV GRUPPEN. HVEM VAR NS-BARNA I ETTERKRIGSTIDEN?.....	9
BAKGRUNN – 1940-1945.....	10
<i>Nasjonal Samling</i>	10
<i>Barna sto sentralt</i>	11
GRUPPENS SITUASJON I ETTERKRIGSTIDEN: NS-BARNA ETTER 1945.....	11
<i>Samfunnet</i>	12
<i>Hjemmet</i>	13
<i>Skolen</i>	13
<i>Formell og uformell stigmatisering</i>	14
KONKLUSJON OG VEIEN VIDERE.....	16
<i>Sårbare barn</i>	16
<i>NS-barns egne fortellinger: Skam og fortielse</i>	17
<i>Forhandlinger om fortiden</i>	18
KUNNSKAPSBEHOV – VI VET FOR LITE OM MYNDIGHETENES BEHANDLING AV GRUPPEN.....	21
JENTER OG KVINNER MED RELASJON TIL TYSKE SOLDATER	23
BESKRIVELSE AV GRUPPEN.....	23
BAKGRUNN.....	24
<i>Hvem var kvinnene?</i>	25
GRUPPENS SITUASJON I ETTERKRIGSTIDEN.....	26
<i>Internering</i>	26
<i>Hårklipping og mishandling</i>	30
<i>Statsborgerskap og utvisning</i>	33
<i>Yrkesforbud</i>	35
<i>Økonomiske ytelser til krigsbarna og deres mødre</i>	37
”TYSKERJENTEPROBLEMET” – AVSLUTTENDE PERSPEKTIVER, SAMMENDRAG OG KONKLUSJON	41
<i>Former for kollaborasjon – hva var kvinnene skyldige i?</i>	43
<i>Det personlige og det politiske</i>	44
UNNSKYLDNING?.....	45
KUNNSKAPSSTATUS.....	48
<i>Kunnskapsbehov</i>	49
NORSKE SJØFOLK INTERNERT I AFRIKA	51
INNLEDNING OG BESKRIVELSE AV GRUPPEN.....	51
<i>Avgrensning</i>	52
BAKGRUNN.....	52
<i>Internert i leir</i>	53
<i>Lidelse og død</i>	54

ETTERTIDEN – GRUPPENS STILLING ETTER 1945.....	55
<i>Fangenskapslønn</i>	55
<i>Engangsutbetaling fra Frankrike til den norske stat</i>	56
<i>Senskader og krigspensjon</i>	57
<i>KZ-syndromet og Krigsseilersyndromet</i>	58
<i>Krigspensjon, tilleggsloven av 1968 og "æreslønn"</i>	58
<i>Tidligere vurderinger av spørsmålet om unnskyldning og erstatning</i>	59
KUNNSKAPSSTATUS	66
<i>Likevel fortsatt glemt?</i>	67
AVSLUTTENDE PERSPEKTIVER, SAMMENDRAG OG KONKLUSJON.....	68
FORTIDSBEARBEIDELSE, ANERKJENNELSE OG DEN SANNFERDIGE FORTELLINGEN	69
<i>Fortidig urett og fortsatt skamfølelse – betydningen av offisielle unnskyldninger</i>	70
<i>En inflasjon av unnskyldninger?</i>	71
<i>Fortidsbearbeidelse</i>	72
<i>Historiens kompleksitet og "de andres" lidelse</i>	72
LITTERATUR:	76

Innledning

Utredningens mandat:

Regjeringen har besluttet at det skal foretas en utredning om myndighetens håndtering og/eller behandling av følgende grupper etter andre verdenskrig:

- . barn av NS-medlemmer,*
- . kvinner med relasjon til tyske soldater, og*
- . norske sjøfolk internert i Afrika*

Basert på eksisterende forskning/kunnskap skal utredningen gi økt innsikt i myndighetenes håndtering av de tre ulike gruppene etter andre verdenskrig og fram til i dag. Utredningen skal ikke ta stilling til sivilrettslige skyld- eller ansvarsspørsmål.

Utredningen skal redegjøre for hvilke handlinger myndighetene foretok eller unnlot å foreta seg overfor de tre gruppene. Gruppenes særegne historie må tas i betraktning i utredningen. Det skal beskrives i hvilken grad gruppene, eller deler av gruppene, har kommet i en særlig uheldig stilling og blitt påført skade eller ulempe på grunn av myndighetenes handlinger. Redegjørelsen bør, om mulig, anslå hvor mange som tilhørte disse gruppene, og som eventuelt ble rammet av myndighetenes håndtering.

Utredningen skal beskrive handlinger og reaksjoner som gruppene har blitt utsatt for av storsamfunnet, og belyse myndighetenes opptreden i denne sammenhengen. Dokumentasjon av påviselige skader (lidelser, tap, urimeligheter) bør om mulig inkluderes.

Utredningen skal beskrive i hvilken grad gruppene har fått beklagelser og/eller økonomisk kompensasjon av det offentlige, og på hvilket grunnlag dette har skjedd.

Utredningen bør komme med anbefaling om videre kunnskapsinnhenting og forskning, hvis dette viser seg å være nødvendig.

Utfyllende om utredningens mandat

Mandatet for utredningen omfatter tre svært forskjellige grupper, som har til felles at de har opplevd vansker og lidelse i forbindelse med andre verdenskrig.

Hovedfokuset for to av gruppene, barn av NS-medlemmer og jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater, ligger i etterkrigstiden og behandlingen de to persongruppene har erfart etter 1945. Mandatet for utredningen spør om myndighetenes rolle i situasjonen disse to gruppene har havnet i, men tar høyde for at disse må ses i sammenheng med den generelle stemningen i det norske samfunnet på denne tiden, og holdningene til disse to gruppene blant store befolkningsgrupper.

Den siste gruppen, norske sjøfolk internert i Afrika, har gjennomgått lidelser under selve krigen, mens de var internerte. Dette kan imidlertid ha påført denne persongruppen senskader med virkninger langt ut over krigstiden.

Med dette berører utredningens mandat en rekke problemstillinger i forbindelse med fortidsbearbeiding og minnepolitikk, der det siste ofte tar form av offentlige unnskyldninger.

Innhold og avgrensning

Utredningen gir en oversikt over norske myndigheters behandling av de tre gruppene i etterkrigstiden. Betegnelsen *myndigheter* vil til en viss grad omfatte ulike institusjoner og aktører knyttet til de ulike gruppene. I forbindelse med barn av NS-medlemmer er for eksempel skoleverket en særlig relevant aktør. Skolen er en offentlig institusjon som utøver betydelig makt over barn og har stor innvirkning på barns liv. I forbindelse med jentene og kvinnene med relasjon til tyske soldater er politi og påtalemyndigheter sammen med Justisdepartementet og Sosialdepartementet sentrale, men også hjemmefronten kan i denne sammenhengen forstås som «myndigheter» når vi legger reell autoritet og mulighet til maktutøvelse til grunn. Sjøfolkene som vendte hjem etter fangenskap, fikk et vanskelig møte med norsk helsevesen og trygdebyråkrati, og for denne gruppen innebærer myndigheter i stor grad offentlige instanser.

Her behandles de tre gruppene hver for seg, og tekstene er nødvendigvis nokså ulike. Dette reflekterer både at gruppene i seg selv er ulike, og at forskningsstatus varierer fra gruppe til gruppe.

Selv om mandatet er knyttet til norske myndigheters behandling av gruppene i etterkrigstiden, har det vært nødvendig å plassere etterkrigstidens hendelser i en historisk kontekst – en kontekst som for alle gruppene, men på ulikt vis, er knyttet til andre verdenskrig.

Den første delen av utredningen er viet jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater. Deretter følger teksten om barn av NS-medlemmer og så teksten om norske sjøfolk som satt internert i Afrika. Til slutt følger en avsluttende tekst med sammendrag og konklusjoner, samt noen avsluttende betraktninger omkring fortidsbearbeidelse og minnepolitiske problemstillinger som utredningens tematikk bringer med seg.

Utredningen er utarbeidet av Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) på oppdrag for Justis - og beredskapsdepartementet (JD). HL-senteret nedsatte en prosjektgruppe for å arbeide med utredningen, og engasjerte historiker Ingjerd Veiden Brakstad for å utvikle og skrive utredningstekstene. Prosjektgruppen forøvrig har bestått av Claudia Lenz, seniorforsker ved HL-senteret og førsteamanuensis ved Det teologiske menighetsfakultet, og Guri Hjeltnes, direktør ved HL-senteret, som har bistått på ulike vis til utredningens tekst og endelige utforming.

Flere fagfolk har bidratt underveis i arbeidet med utredningen:

En stor takk går til Kåre Olsen, Lars Borgersrud, Knut Papendorf og Kjersti Ericsson, som har lest og kommentert tekstene underveis i arbeidet. Takk også til Bjørn Westlie og Øystein Hetland, som har bidratt med innspill i arbeidets siste fase. Anette Homlong Storeide har besvart spørsmål tilknyttet kollaborasjon og okkupasjonshistoriske kilder. Ismee Tames og Peter Romijn fra NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies i Amsterdam har bidratt med et internasjonalt perspektiv på spørsmål tilknyttet de norske NS-barna. Leder for HL-senterets bibliotek- og dokumentasjonsavdeling Ewa Mork har vært til avgjørende hjelp i innsamling av litteratur.

Takk også til Kjetil B. Simonsen, Kjersti Brathagen, Bjørn Tore Rosendahl, Odd Einar Dørum, Frode Færøy, Sigurd Stenwig, Baard Hermann Borge, Trine Berg Kopperud, Trond Risto Nilssen og Geir Ulfstein for ulike bidrag underveis.

Barn av NS-medlemmer

Kunnskapsoversikt og datagrunnlag

Utredningens mandat handler om norske myndigheters behandling av gruppen i etterkrigstiden. Per i dag mangler imidlertid forskningsgrunnlag for å kunne besvare spørsmålene knyttet til det offentlige Norges behandling av NS-barna. Til tross for at både okkupasjonstiden og spørsmål knyttet til krigens ettertid er sentrale historiske forskningsfelt, vet vi fortsatt lite om NS-barna og deres stilling i samfunnet etter frigjøringen i 1945. Vår kunnskap om gruppen har fundamentale grunnlagsproblemer – vi vet ikke engang sikkert hvor mange NS-barn som finnes.

Et NS-barn er i denne sammenheng betegnelsen på en direkte etterkommer av én eller to foreldre som var medlem(er) av Nasjonal Samling mellom 9. april 1940 og 8. mai 1945. Det er vanlig å anta at det finnes 100 000 NS-barn, men tallet er usikkert.¹ For utredningens formål er vi særlig interessert i den delen av gruppen som kan ha vært berørt av handlinger fra myndighetenes side i den umiddelbare etterkrigstiden: Det vil si de NS-barna som var mellom 0 og 18 år mellom 1945/46 og 1950 og dermed kan ha blitt gjenstand for særegne tiltak fra skoleverket eller sosialmyndigheter. Særlig er de NS-barna som var i skolepliktig alder i den umiddelbare etterkrigstiden, av interesse – det vil si den delen av gruppen som er født mellom 1927 og 1943/44.

Samtidig som utredningens mandat handler om myndighetens behandling av gruppen, vet vi at mange NS-barn selv identifiserer spørsmål tilknyttet forsoning som den største selvopplevde utfordringen i etterkrigstiden. Der eventuelle formelle sanksjoner trolig vil kunne gjelde særlig dem som var i skolepliktig alder mellom 1945 og 1950, vil *uformelle* sanksjoner kunne ha berørt langt flere. De uformelle sanksjonene er de vi har mest kunnskap om, men disse faller langt på vei utenfor denne utredningens mandat.

¹ Mellom 9. april 1940 og 8. mai 1945 var 54 651 nordmenn medlemmer av NS for en kortere eller lengre periode. (Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvat og Guri Hjeltnes: *Den norske Nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Pax Forlag, Oslo 1990, s. 125.) Tallet 100 000 er basert på en antakelse om at de fleste voksne NS-medlemmer fikk omtrent to barn (se Borge, Baard: *De kalte oss naziengel* – *NS-barnas historie 1940-2002*. Det Norske Samlaget, Oslo 2002, s. 13.

Personlige beretninger

Per i dag bygger vår kunnskap om NS-barna i all hovedsak på deler av gruppens egne fortellinger og selvbiografier. Vi vet med andre ord noe om hvordan en liten del av gruppen NS-barn har vurdert sin egen situasjon, og hvordan de har beskrevet denne i ettertid.

I 1988 ga journalist Asgeir Olden ut boken *Fødd skuldig* (Det Norske Samlaget, Oslo 1988), hvor han intervjuet elleve NS-barn. Oldens utgangspunkt var at «folk som ikkje har gjort anna enn å bli fødde inn i denne verda, er blitt straffa for sine fedrars og mødrers misgjerningar. Mobba, utestengde, trakasserte, og ikkje berre i dei første iltre åra etter frigjeringa, men inn i vår tid». ² De intervjuede forteller da også om liv preget av mobbing og opplevelsen av å bli kollektivt straffet. En sentral problemstilling for Olden var NS-barnas forhold til foreldrene som identitetsskapere og identitetsmarkører, noe som medførte at det var vanskelig for mange å innse foreldrenes politiske ansvar. Dette gjenspeiles i intervjuene ved at flere av respondentene gir uttrykk for å dele sine foreldes politiske syn. Dette gjelder imidlertid ikke alle, noen forteller også om vansker med å forene bildet av foreldre de er glad i, med kunnskapen om det politiske systemet de støttet/støtter.

I 1997 intervjuet Jarl Eik tjue NS-barn om deres liv i etterkrigstiden ³, og en oppsummering av hans funn ble også publisert i bokkapitlet «Taushet og dobbel taushet. NS-barns oppvekst etter krigen». ⁴

Den mest substansielle forskningen som er gjort på NS-barns situasjon i etterkrigstiden, er samfunnsviter Baard Hermann Borge's survey fra 2002. Borge har analysert 375 besvarte spørreskjema fylt ut av NS-barn født mellom 1926 og 1971. ⁵ Analysen er publisert i den populærvitenskapelige boken «*De kalte oss naziyngel*» – *NS-barnas historie 1940–2002* (Det Norske Samlaget, Oslo 2002) og i den artikkelbaserte doktoravhandlingen *I rettsoppgjørets lange skygger. Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori* (Institutt for sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen 2012). Surveyen ligger også til grunn for

² Olden, Asgeir: *Fødd skuldig*. Det Norske Samlaget, Oslo 1988, s. 8.

³ Eik, Jarl: *Hva skjedde med krigstapernes barn?* Hovedoppgave ved Institutt for yrkespedagogikk, Høgskolen i Akershus, Oslo 1997.

⁴ Eik, Jarl og Stein Ugelvik Larsen i Larsen, Stein Ugelvik (red.): *I krigens kjølvann*, s. 256 ff. Universitetsforlaget, Oslo 1999.

⁵ De fleste respondentene i Borge's undersøkelse er født mellom 1928 og 1960.

artikkelen «NS-barna sine skoleerfaringer 1940–1960».⁶

Borge stiller i innledningen til boken “*De kalte oss naziengel*” spørsmål om hvem som har skyld i NS-barnas vanskelige oppvekst: Er det rimelig å hevde at skjebnen til NS-barna var et utilsiktet resultat av ting myndighetene og andre samfunnsinstitusjoner gjorde eller unnlot å gjøre? Borge slår ikke fast at så var tilfellet, men understreker at vi gjennom å reflektere rundt slike mulige sammenhenger bedre kan forstå hva som gjør barn sårbare i etterkant av borgerkriger eller okkupasjon – situasjoner der store deler av en befolkning er splittet. I tillegg kan slik refleksjon lære oss noe om hvordan vi unngår at en konflikt lever videre og preger nye generasjoner.⁷

Borges respondenter forteller om liv preget av skam, trakassering, utenforskap og skyldfølelse. Borge understreker at hans respondenter ikke utgjør et representativt utvalg av gruppen NS-barn. Samtidig er det mulig at denne lille prosentens opplevelser representerer flere titall tusen norske barns opplevelser i etterkrigstiden. Borges forskning berører også så vidt mer systematiske forhold gjennom det noen av hans respondenter forteller. Hans undersøkelse peker dermed på områder der ytterligere forskning kreves.

At mange NS-barn har hatt en vanskelig oppvekst er overbevisende sannsynliggjort av Borge, Olden og Eik. De intervjuede forteller om foreldrenes taushet, om utenforskap og stigmatisering. En del forteller også om til tider grov trakassering og vold.

Det må med andre ord betraktes som sannsynlig at mange NS-barn har hatt en vanskelig oppvekst i etterkrigstidens Norge og at disse vanskene kan knyttes til foreldrenes NS-medlemskap. Vi vet imidlertid ikke hvor representative disse erfaringene er, noe både Borge og Olden også påpeker.⁸

En annen inngang til kvalitativ, subjektiv kunnskap om NS-barna er selvbiografier. Flere NS-

⁶ «NS-barna sine skoleerfaringer 1940–1960», *Årbok for norsk utdanningshistorie*, 2010, 27. årgang, ss. 109–127.

⁷ Borge 2002, s. 26–27.

⁸ Bjørn Westlie har kritisert graden av representativitet i både Oldens og Borges framstillinger. Westlie påpeker at Institutt for Okkupasjonshistorie og Bjørn Østring hjalp Olden med å finne fram til intervjuobjekter, og at dette er grunnen til at mange av Oldens intervjuobjekter tar sine foreldre i forsvar. Westlie sier boken dermed har bidratt til å stigmatisere NS-barna. Se Westlie, Bjørn: *Oppgjør i skyggen av Holocaust*. Aschehoug, Oslo 2002, s. 166.

barn har skrevet om sin oppvekst,⁹ og blant disse har særlig Eystein Eggens *Gutten fra Gimle: et NS-barns beretning* (Aschehoug, Oslo 1993) vært sentral. Boken fikk mye oppmerksomhet både på grunn av sine litterære kvaliteter og sitt tema, og var dermed viktig for den offentlige samtalen omkring NS-barna.¹⁰

Journalist, forfatter og historiker Bjørn Westlie har i flere tekster tematisert sin oppvekst som NS-barn med en tydelig og kritisk distanse til sin fars valg.¹¹ For Westlie har oppgjøret med sin fars politiske tilhørighet dannet grunnlaget for kritisk refleksjon ikke bare omkring farens valg, men også rundt egne politiske valg. Westlie problematiserer forholdet mange NS-barn har til sin bakgrunn, og viktigheten av ikke å la eget liv bestemmes av foreldrenes valg.¹²

Intervjuer, spørreundersøkelser og selvbiografier kan gi oss viktig kvalitativ kunnskap, og peke på tendenser i gruppens situasjon. Denne formen for kunnskap er likevel ikke tilstrekkelig til at vi kan danne oss et fullstendig bilde av gruppens situasjon i etterkrigstiden. De strukturelle forholdene som omga barna i etterkrigstiden, og norske myndigheters behandling av denne gruppen er ikke systematisk undersøkt. Det vi i dag vet om gruppen NS-barn, bygger i all hovedsak på det en liten andel av gruppen i voksen alder selv har fortalt eller skrevet om sin barndom. Vi kan med andre ord ikke si noe sikkert om majoriteten av NS-barna. Systematisk, arkivbasert grunnforskning på det offentlige Norges behandling av gruppen mangler foreløpig.

Beskrivelse av gruppen. Hvem var NS-barna i etterkrigstiden?

Et NS-barn er i denne sammenhengen som nevnt betegnelsen på en direkte etterkommer av ett eller to medlemmer av det politiske partiet Nasjonal Samling. Betegnelsen «NS-barn» tilskrives gjerne journalist Asgeir Oldens bok *Fødd skuldig* fra 1988, men skal ha vært brukt så tidlig som under okkupasjonen. Betegnelsen består av to ord: Det første er en forkortelse for «Nasjonal Samling» og er altså en politisk betegnelse. Det andre – og i vår sammenheng

⁹ Blant den (selv)biografiske litteraturen kan nevnes Elisabeth Skogens *Aldri tilbake* (Aschehoug, Oslo 1982), Bjørn Westlies *Oppgjør i skyggen av Holocaust* (Aschehoug, Oslo 2002) og *Fars krig* (Aschehoug, Oslo 2008), Turid Nystøl Rians *Far elsket fedrelandet* (Emilia Forlag, Oslo 2006) og Ståle Solberg Skjævelands *Mairegn* (Kolofon Forlag, Oslo 2014).

¹⁰ *Gutten fra Gimle* ble i 2015 kåret til en av Norges ti mest betydningsfulle bøker om andre verdenskrig.

¹¹ Se Westlie 2002, ss. 41–51, og Westlie 2008.

¹² Westlie 2002, s. 41–51.

viktigste – ordet er *barn*. «NS» betegner nemlig en merkelapp påført denne gruppen utenfra, mens det viktigste for utredningens formål er at det er snakk om en gruppe barn – med alt det innebærer av sårbarhet og beskyttelsesbehov. I 2017 er ikke NS-barna barn lenger, men det er gruppens barndom som er utredningens utgangspunkt og objekt.

Bakgrunn: 1940 – 1945

Utredningens mandat er knyttet til NS-barnas stilling i Norge etter 8. mai 1945. Gruppens stilling i etterkrigstiden er imidlertid uløselig knyttet til de foregående fem årene. Grunnlaget for etterkrigstidens behandling av barn av NS-medlemmer ble nemlig lagt i årene mellom 1940 og 1945, da Nasjonal Samling etter å ha begått statskupp inngikk et samarbeid med det nasjonalsosialistiske Tyskland.

Nasjonal Samling

Nasjonal Samling (NS) var et norsk politisk parti virksomt mellom 1933 og 1945. Til sammen om lag 55 000 nordmenn var mellom 1940 og 1945 medlemmer i en kortere eller lengre periode.¹³ Nasjonal Samling var antidemokratisk og antiparlamentarisk, og særlig fra slutten av 1930-årene var antisemittisme en sentral del av partiets ideologi.¹⁴ Partiet var selverklært nasjonalsosialistisk.¹⁵

I årene mellom 1940 og 1945 var Norge okkupert av det nasjonalsosialistiske Tyskland, og NS samarbeidet i denne perioden med okkupasjonsmakten. Partiets overhode Vidkun Quisling hadde allerede før den tyske invasjonen av Norge hatt kontakt med det tyske nazipartiet og dets fører Adolf Hitler. Den 9. april 1940 erklærte Quisling statskupp og meddelte i en radiotale den norske befolkningen at den demokratiske valgte regjeringen var erstattet av en ny NS-regjering med ham selv som overhode. Quisling beordret lydighet overfor den tyske okkupasjonsmakten. Mellom 25. september 1940 og 8. mai 1945 var partiet landets eneste lovlige politiske parti, og medlemstallet økte betydelig under okkupasjonen:

¹³ Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvet og Guri Hjeltne: *Den norske nasjonalsosialismen*. Pax Forlag, Oslo 2009, s. 106.

¹⁴ Hoffmann, Christhard: «Die reine Lehre einer politischen Sekte: Antisemitismus in der norwegischen 'Nasjonal Samling'», i Hermann Graml, Angelika Königseder og Juliane Wetzel (red.), *Vorurteil und Rassenhaß. Antisemitismus in den faschistischen Bewegungen Europas*, Berlin 2001, ss. 253–273.

¹⁵ Det var ikke enighet innad i NS om hvor nær opp til den *tyske* nasjonalsosialismen partiet skulle befinne seg, mange var tilhengere av en egen form for norsk nasjonalsosialisme.

Antallet medlemmer nådde sitt høydepunkt høsten 1943, da medlemstallet passerte 44 000.¹⁶

Barna sto sentralt

Nasjonal Samling hadde i likhet med andre totalitære bevegelser et sterkt fokus på barnas rolle i organisasjonen og samfunnet. Partiet hadde flere underorganisasjoner rettet spesielt mot barn og ungdommer, som Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF) for barn mellom 10 og 18 år. NSUF var delt inn i flere undergrupper: Småhirden (jenter 10-14 år), Jentehirden/Gjentehirden (jenter 14–18 år) og Unghirden (gutter 14–18 år). Barna, som selv ikke kunne gi meningsfylt samtykke til dette, ble aktivt brukt i NS-propaganda: Norske barn symboliserte for NS landets raserene, nasjonalsosialistiske framtid.

For NS-regimet var særlig skolen en viktig arena for den ideologiske nyordningen:

Framtidens borgere skulle formes både mentalt og fysisk i henhold til den nye ordningen, og skolen var en avgjørende del av dette prosjektet.¹⁷

NS-barna var altså under okkupasjonen gjenstand for omfattende indoktrinering. I motsetning til barn som ikke hadde foreldre i NS og dermed var mottakere av denne propagandaen hovedsakelig i skolen, var mange av NS-barna omgitt av ideologisk påvirkning og press på nær sagt alle områder i livet: i skolen, hjemme, og gjennom et organisasjonsliv som fokuserte sterkt på barn.

Gruppens situasjon i etterkrigstiden: NS-barna etter 1945

Under okkupasjonen var NS-barna i noen grad beskyttet ved at foreldrene deres tilhørte landets eneste lovlige politiske parti, og at de som NS-tilknyttet sto under beskyttelse av den tyske okkupasjonsmakten. Selv om NS-barn kan ha opplevd seg sosialt utstøtte også i krigsårene, tilhørte foreldrene deres i denne perioden en politisk elite, og i dette lå det beskyttelse. Ved frigjøringen fra nazistisk okkupasjon og gjeninnføringen av demokrati i 1945 falt denne beskyttelsen bort.

¹⁶ Dahl, Hagtvatn og Hjeltnes 2009, s. 106.

¹⁷ Lien, Andreas Bagås: «Nasjonal Samling og skulen. Skulepolitikk for eit nasjonalsosialistisk framtidssamfunn.» *Fortid*, 10/4 2013, ss. 28–39. Dette krevde lydige lærere som var innforståtte med sin rolle i å forme elevene i tråd med de nasjonalsosialistiske idealene, og presset på lærerne til å innordne seg NS-regimets krav var under okkupasjonen som kjent sterkt.

Samfunnet

Norge var i mai 1945 et splittet samfunn. Etter fem års fiendtlig okkupasjon ble frigjøringen mottatt med glede blant de fleste, og med skuffelse og frykt blant et lite mindretall. Der muligheten for å få utløp for sitt raseri gjennom angrep på de tyske okkupantene var begrenset, var norske NS-medlemmer lettere tilgjengelige offer for det oppdemte hatet mange følte.¹⁸ Bevisstheten om at et ikke ubetydelig antall nordmenn hadde vært del av et medløperregime, passet dårlig inn i den nasjonale feiringen våren og sommeren 1945. NS-medlemmer hadde gjennom sitt medlemskap i Nasjonal Samling utdefinert seg fra det norske nasjonale fellesskapet, og var en konstant påminnelse om at ikke alle nordmenn hadde vært «gode nordmenn». Å markere avstand til denne indre fienden ble dermed enda viktigere enn å markere avstand til de tyske okkupantene. Vidkun Quisling og Nasjonal Samling ble selve symbolet på landssvik, på en femtekolonne og en indre fiende.

Denne samfunnspolariseringen fikk sin formalisering gjennom det norske rettsoppgjøret, som i langt større grad rettet seg mot NS-medlemmer enn mot andre kategorier medløpere, for eksempel ledende økonomiske kollaboratører.¹⁹

Rettsoppgjøret og NS-barna.

Det norske rettsoppgjøret etter 1945 fikk utilsiktede konsekvenser for de dømtes barn. Et bredt rettsoppgjør som det norske rammet et høyt antall mennesker (også passivt medlemskap i Nasjonal Samling var kriminalisert²⁰), og i forlengelsen av dette også familiene deres. Pågripelsen av foreldrene skjedde ofte i hjemmet, og mange barn av NS-medlemmer ble vitne til at én eller begge foreldrene ble arrestert. I tillegg til det traumatiske i å bevitne arrestasjonene skjedde pågripelsene tilsynelatende ofte på en uprofesjonell måte, og

¹⁸ Dette gjaldt i enda større grad norske kvinner som ble antatt å ha hatt personlige relasjoner til tyske menn stasjonert i Norge.

¹⁹ Se Anette Homlong Storeides *Norske krigsprofitører: Nazi-Tysklands velvillige medløpere*. Gyldendal, Oslo 2014.

²⁰ Nasjonal Samling hadde fra stiftelsen i 1933 vært et lovlig parti. Ved Tysklands angrep på Norge 9. april 1940 endret partiets juridiske status seg ved at straffelovens forræderibestemmelser trådte i kraft da NS begikk statskupp. (Se Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen «Et parti av lovbrytere» i Dahl og Sørensen (red.): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag, Oslo 2004.) Dahl og Sørensen påpeker at det brede oppgjøret med NS-medlemmene – der også såkalt passivt medlemskap var blitt kriminalisert – må forstås i lys av okkupasjonstidens ekstreme situasjon. Hjemmefronten og justismyndighetene i London skal ha fryktet utbredt selvtekt rettet mot politiske kollaboratører etter frigjøringen, slik situasjonen hadde vært i Frankrike, med titusenvis av utenomrettslige likvidasjoner av antatte kollaboratører (Dahl og Sørensen 2004, s. 117).

foreldrene ble ydmyket og kanskje mishandlet foran barna.²¹ Arrestasjonene rammet som regel hovedforsørger (far).²² Dette, i tillegg til inndragelse av formuer og andre former for økonomisk straff av NS-medlemmer, førte til at mange av NS-familiene ble kastet ut i økonomisk uføre, noe som også rammet barna.²³

Hjemmet

For mange NS-barn var hjemmet trolig en frison fra den plagingen de fryktet eller opplevde ute i samfunnet og på skolen. Mange NS-barn forteller imidlertid også om hvor vanskelig det kunne være å forene kjærligheten de følte for sine foreldre, med kunnskapen om hvilket politisk system foreldrene hadde støttet – og i mange tilfeller fortsatt støttet. Et annet gjennomgående tema i mange av gruppens beretninger kretser rundt opplevelsen av å stå fanget i spennet mellom foreldrene og samfunnet og om ansvar for å holde på en skammelig familiehemmelighet.²⁴

Skolen

Skolen er den offentlige arenaen med størst innflytelse på barns livskvalitet. En vanskelig skolehverdag vil kunne få langsiktige konsekvenser for et barn, både psykisk, fysisk og – på lengre sikt – kanskje også økonomisk. Flere av de voksne NS-barna som har latt seg intervjuet, sier de opplevde utfrysing og mobbing i friminuttene og på skoleveien. Noen av mobbeepisodene må betegnes som svært grove. Bildet er imidlertid langt fra entydig, og

²¹ Om mishandling av landssvikmistenkte, se Trond Risto Nilssens *Da freden brøt løs*. (Universitetsforlaget, Oslo 2015). I *Stortingsmelding nr. 64* fra 1950 ble rettsoppgjøret kritisert, og det ble konkludert med at mishandling av landssvikmistenkte og landssvikdømte var utbredt og skjedde over hele landet. Risto Nilssens gjennomgang av grunnlagsmaterialet for stortingsmeldingen viser at den gjengir kun et utvalg av alle mishandlingssakene. Risto Nilssen påpeker at den utbredte mishandlingen kan forklares ved det høye antallet arrestasjoner, og at mange av de involverte ikke hadde fått opplæring eller klare instruksjoner om hvordan de skulle forholde seg til de arresterte. I tillegg spilte et utbredt behov for hevn inn, påpeker han. Risto Nilssen understreker at mishandling fant sted i mange av landssvikleirene over hele landet, men han problematiserer også begrepet mishandling: Det er forskjell på «nazistenes systematiske nedverdigelser og fysiske overlast i konsentrasjonsleirene» og «spredte slag og spark, sjikane, straffeeksersis og hån» (Risto Nilssen 2015, s. 163).

²² Selv om de fleste NS-medlemmene som ble internert, var menn (tre fjerdedeler av partiets medlemmer var menn), ble også rundt 16 000 NS-kvinner dømt til vedlegg, bøter eller frihetsstraff. Se Kjersti Brathagens «Oppgjøret med NS-kvinnene» i Dahl og Sørensen (red.): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag, Oslo 2004), ss. 136–159.

²³ Se Borge 2012, s. 24–27 og 62–90.

²⁴ Et av NS-barna som ble intervjuet for NRK Brennpunkts dokumentar «Født skyldig» (vist på NRK 31. oktober 2000), sammenligner det å skulle holde på hemmeligheten om familiens NS-fortid med å holde på en familiehemmelighet som incest: en hemmelighet barna selv ikke hadde noen skyld i, men som de likevel følte skam over og ansvar for å holde hemmelig.

mange forteller at de aldri opplevde mobbing verken fra lærere eller medelever.²⁵

I forbindelse med mobbing av NS-barn er det nødvendig å påpeke at ikke alle negative opplevelser eller vold fra medelever nødvendigvis skyldtes barnas NS-bakgrunn.

Forholdet til lærerne

En utfordring ved mange av skildringene av en vanskelig skolehverdag er at det i den eksisterende litteraturen fokuseres mye på at barna ble plaget og trakassert, men at det ikke alltid kommer tydelig fram *hvem* som sto for mobbingen, og om vi kan finne spor av systematikk i den. Det er heller ikke klart i hvilken grad lærerne var (1) pådrivere, (2) visste om, men overså, eller (3) grep inn for å beskytte de utsatte barna. De NS-barna som har latt seg intervjuet eller svart på spørreskjema, forteller både om lærere som begikk overtramp, og om lærere som hjalp dem når de ble plaget av medelever.

Formell og uformell stigmatisering

På grunnlag av den forskningen som finnes i dag, framstår det som om mange NS-barn opplevde en rekke *uformelle* sanksjoner – på skolen, så vel som i samfunnet for øvrig.²⁶

Det er i vår sammenheng likevel de *formelle* sanksjonene som eventuelt var rettet mot barna på grunnlag av deres NS-tilknytning, som er det relevante. Selv om eksisterende forskning på NS-barna fokuserer på den uformelle stigmatiseringen, finner vi også spor av mulig formell diskriminering av gruppen i litteraturen.

Baard Borge hevder at det i et rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet fra 22. mai 1945, angående opptak og adgang til offentlige allmenn- og yrkesskoler, ble slått fast at:

²⁵ Blant annet fortalte forfatter og NS-barn Eystein Eggen at han selv aldri opplevde å bli mobbet på skolen i Oslo, og at ingen andre NS-barn han kjente i Oslo eller Ålen, heller ble mobbet på skolen (Eggen 1993, s. 96–97). Borge finner at i hans survey av 375 NS-barn svarte én av fire som begynte på skolen i 1945 eller senere, at de opplevde seg forskjellsbehandlet «ofte, eller nokre ganger», mens flertallet av denne gruppen svarte at de aldri opplevde at *lærerne* behandlet dem annerledes på grunn av NS-bakgrunnen deres. Se Borge 2010, s. 123.

²⁶ Borge påpeker at selv om retningslinjer fra departementene og hvordan landets skoleråd forholdt seg til disse, tyder på formell utestengelse av NS-barn, opplevdes kanskje «vrangviljen blant folk, og den diskrimineringa slike haldningar kunne føre med seg», som verre (Borge 2002, s. 141).

[...] alle elever som etter 8. april 1940 har opprettholdt medlemskap i, søkt om eller samtykt i å bli medlem av Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til denne, med øyeblikkelig virkning inntil videre nektes adgang til skolens undervisning og område. Skolerådet avgjør etter gjeldende regler fra før 9. april 1940 om andre elever på grunn av sitt forhold til okkupasjonstiden midlertidig skal nektes adgang til skolen.²⁷

Dette rundskrivet skal ha fått en presisering et par dager senere: Skolene ble bedt om å skille mellom aktive og passive NS-elever: De elevene som hadde vært aktive medlemmer av NS eller NSUF, skulle utvises i seks måneder, mens de passive medlemmene kunne få ta eksamen på grunnlag av standpunktkarakter.²⁸

Vi vet i dag ikke hvor mange elever som kan ha blitt rammet av dette tiltaket. Tiltaket rettet seg tilsynelatende ikke mot NS-barn generelt (slik gruppen er definert innledningsvis), men mot aktive medlemmer av NS Ungdomsfylking.²⁹ Her er det på sin plass å minne om at NSUF var en organisasjon for barn mellom 10 og 18 år. Alle medlemmene var altså mindreårige.

I et annet rundskriv datert 13. september 1945 skal daværende kirke- og undervisningsminister Kaare Fostervoll ha presisert at skoler ved opptak av nye elever ikke hadde anledning til å nekte en søker opptak på grunnlag av *foreldrenes* NS-medlemskap.³⁰ Dette siste rundskrivet indikerer at å nekte elever opptak på bakgrunn av foreldrenes NS-medlemskap var noe som skjedde ved flere skoler – hvis ikke ville et slikt rundskriv vært overflødig. Det later altså til at departementet skilte både mellom aktive og passive medlemmer av NSUF og mellom NSUF-medlemmer og barn av NS-medlemmer: De førstnevnte var det opp til skolene å avgjøre om skulle utvises eller ikke. De sistnevnte skulle ikke være offer for formell diskriminering. Nødvendigheten av rundskrivet indikerer at enkeltskoler kan ha tatt eget initiativ til å utvise eller utestenge NS-barn.

²⁷ Sitatet er hentet fra Borge 2002, s. 139. Referanse til originalkilde er ikke oppgitt.

²⁸ Borge 2002, s. 139. Referanse til originalkilde er ikke oppgitt.

²⁹ Her er det på sin plass å minne om at NSUF var en organisasjon for barn mellom 10 og 18 år. Alle medlemmene var altså mindreårige.

³⁰ Borge 2002, s. 141. Referanse til originalkilde er ikke oppgitt.

Mulige utvisninger fra skolen og avvisninger av opptakssøknader på grunnlag av ungdommers politiske tilhørighet (gruppen det her er snakk om, var som nevnt 18 år eller yngre) er et felt som bør undersøkes systematisk. Per i dag har vi kun fragmentarisk kunnskap om disse spørsmålene, men her ligger det en mulig sentral inngang til mer kunnskap om hvordan NS-barna ble behandlet av det offentlige Norge i etterkrigstiden.³¹

Konklusjon og veien videre

Vår konklusjon angående NS-barnas stilling i norsk etterkrigstid er todelt: Vi vet at mange barn av NS-medlemmer selv forteller om utenforskap og trakassering på grunn av sine foreldres valg. Vi vet også at for å kunne identifisere norske *myndigheters* rolle i dette behøves forskning som fokuserer på de strukturelle forholdene som omga barna i etterkrigstiden.

Sårbare barn

NS-barna var en potensielt sårbar gruppe etter 8. mai 1945. Gjennom foreldrenes forbindelse til Nasjonal Samling, og i forlengelsen av dette til det tyske okkupasjonsregimet, tilhørte barna en gruppe som var kollektivt stigmatisert i etterkrigstidens Norge.

I motsetning til foreldrene hadde barna selv ikke ansvar for å ha plassert seg i denne gruppen. Til tross for at barn ikke kan tillegges politisk ansvar, gikk stigmatiseringen av foreldrene – som i motsetning til sine barn var ansvarlige politiske aktører – også ut over barna. Kanskje gikk den sosiale stigmatiseringen til og med *særlig* ut over barna, som alltid er en mer sårbar gruppe enn voksne. Barn har liten eller ingen kontroll over sine liv, og er avhengige av omgivelsenes velvilje i langt større grad enn det voksne er.

Når dette er sagt, beveger vi oss inn i et komplisert psykologisk landskap. I den grad barn av NS-medlemmer har opplevd stigmatisering, trakassering og ekskludering, kan de med rette påstå at de har blitt påført lidelser som de burde vært foruten – barn skal ikke straffes for de voksnes valg. Samtidig kan nettopp opplevelsen av avvisning fra storsamfunnet ha bidratt til at konflikt mellom foreldrenes/familiens verdier, og storsamfunnets verdier ble løst til familiens fordel. Familien var tross alt en beskyttende ramme. Det kan virke som om mange NS-barn som står fram med sine beretninger, fortsatt befinner seg i en form for lojalitet med

³¹ Borge behandler dette temaet kort i *De kalte oss naziyngher* (2002), s. 138–141.

foreldrene og foreldrenes valg som gjør det umulig å bearbeide de bakenforliggende årsakene for posisjonen de havnet i etter krigen. I lys av disse perspektivene kan storsamfunnet, og muligens myndighetene, klandres for å ha presset mange NS-barn inn i et hjørne der de fikk ansvar for valg de ikke hadde truffet, og der det ble vanskelig å ta avstand fra en ideologi og indoktrinering som i alle fall de eldre barna hadde blitt utsatt for.

NS-barns egne fortellinger: Skam og fortielse

Basert på eksisterende forskning kan vi identifisere bestemte tema som går igjen når NS-barna selv forteller om oppveksten sin. Særlig kretser mange av historiene omkring to problemstillinger: taushet og skyldfølelse/skam.

Taushet

Flere av NS-barna forteller om foreldrenes manglende åpenhet som en stor utfordring. Mange NS-barn opplevde å ha ansvaret for å holde på det de forsto var en skammelig familiehemmelighet, men uten å ha noen klar formening om hva denne hemmeligheten egentlig gikk ut på.

De norske NS-barnas opplevelse av å stå mellom foreldrene og samfunnet reflekteres i hva en tilsvarende gruppe i Nederland forteller. Det nederlandske «quislingpartiet» Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) hadde i løpet av krigsårene 100 000 medlemmer, og en ikke ubetydelig gruppe nederlendere har dermed vokst opp som såkalte NSB-kinderen.³² Ismee Tames har i sin forskning på barn av NSB-medlemmer fokusert på barnas vanskelige posisjon mellom samfunnet og foreldrene, på hvordan barndommen deres var preget av skam og fortielse. Foreldrene involverte barna sine i et fortielsesprosjekt og gjorde dermed barna medansvarlige i å bære familiehemmeligheten. I likhet med flere av de norske NS-barna beskrev de nederlandske NSB-barna en konstant frykt for at foreldrenes, og dermed deres egen, hemmelighet skulle bli avslørt:

«This position of vulnerability and hiding caused feelings of shame, especially for the descendants: their family past ought not to exist, but keeping up the appearance that it did not

³² Tames, Ismee: «Children of Dutch Nazi collaborators», *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 2015. Vol. 22, No. 2, ss. 221–241 (<http://dx.doi.org/10.1080/13507486.2015.1008415>).

made the past into an enduring presence.»³³

Basert på det et utvalg norske NS-barn selv forteller, har fortielsen og den opplevde skammen gjort det vanskelig for mange av dem å bearbeide sin egen og familiens historie. I likhet med de nederlandske NSB-barna er fortiden også for mange norske NS-barn en belastning som alltid er med dem.

Skam, skyld – og barnas uskyld

Følelsene av skyld og skam som mange har fortalt om, begrunnes på to ulike og kontrasterende måter av de ulike (voksne) NS-barna, og vi finner to hovedtilnærminger blant dem som er blitt intervjuet av Olden og Borge:

(1) De som tar avstand fra foreldrenes politiske syn, beskriver skam og skyld som en form for *ansvar* som de selv påtar seg for foreldrenes gjerninger (i handling eller holdning). For eksempel beskrives skam over å kunne være glad i noen som støttet folkemord. Disse respondentene beskriver følelser av skyld på et nærmest eksistensielt grunnlag.

(2) De som ikke har tatt avstand fra foreldrenes politiske syn, derimot, mener skylden og skammen ikke er noe verken de selv *eller foreldrene* fortjener, og at dette er noe som er påtvunget dem utenfra og er knyttet til å ha «tapt krigen».

Løsningen på mange NS-barns vedvarende følelse av skam for forhold de ikke har skyld i, ligger ikke i rehabilitering eller relativisering av Nasjonal Samling eller det nasjonalsosialistiske samfunnsprosjektet, men i bevisstheten om at barn ikke kan bære ansvaret for foreldrenes valg. En forståelse av at å velge nasjonalsosialisme er å velge feil, må ligge til grunn når vi samtidig understreker barnas uskyld i dette.

Forhandlinger om fortiden

Også den offentlige debatten omkring NS-barna bærer preg av polarisering,³⁴ og har i

³³ Tames, Ismee: «Ashamed about the Past: The Case of Nazi Collaborators and Their Families in Post-war Dutch Society», i Bird, Stephanie, Mary Fulbrook, Julia Wagner og Christiane Wienand (red.): *Reverberations of Nazi Violence in Germany and Beyond*. Bloomsbury, London 2016, s. 52.

³⁴ Det har vært flere debatter omkring NS-barna i norske aviser, hvor de mest sentrale har vært debatten om krigsbarna, som også til en viss grad berørte NS-barna i 1993–1995 (NS-barna ble nevnt i den offisielle unnskyldningen krigsbarna mottok i 1995), *Morgenbladets* debattserie i 2009 som fulgte

betydelig grad blitt preget av to gjensidig utelukkende narrativ: I det ene narrativet har NS-barna (og NS-barnebarna) et krav om at foreldrene (eller besteforeldrene) skal rehabiliteres, og at staten skal gi dem full oppreisning. I dette narrativet er det å være NS-medlem ikke annerledes eller verre enn å være medlem i et hvilket som helst annet politisk parti. Dette narrativet preges av en relativiserende og apologetisk holdning til nasjonalsosialismen som ideologi og en overbevisning om at NS-medlemmene var velmenende: De trodde de gjorde det gode, de var overbeviste om at Quisling og Nasjonal Samling var det beste for Norge.³⁵ Det andre narrativet som preger debatten (om enn i mindre grad enn det første), dreier seg om at alle problemer tilknyttet NS-fortiden må løses utelukkende innad i familien: Det er opp til den enkelte å finne måter å håndtere familiemedlemmers politiske feilvalg på.³⁶

Å forvise disse spørsmålene til interne familieanliggender innebærer imidlertid at vi som samfunn går glipp av en mulighet til å lære av de historiske valgene mange av oss har truffet, og at det apologetiske, relativiserende narrativet får dominere den offentlige samtalen om temaet – et narrativ som ikke nødvendigvis representerer den store og heterogene gruppen NS-barn.

Et nasjonalt traume

Den konsensuspregede, patriotiske minnekulturen omkring andre verdenskrig er blitt utfordret gjennom flere tiår.³⁷ Flere tema som tidligere kun hadde en perifer status innenfor okkupasjonshistorien, kan nå ikke lenger regnes som perifere innenfor verken den

Turid Nystøl Rians tekst «Det store sviket» (*Morgenbladet* 17. juli 2009), og *Vårt Lands* debattserie i 2015–2016, som dreide seg om hvorvidt også NS-barna burde få en offisiell unnskyldning fra norske myndigheter. På 50-årsdagen for frigjøringen 8. mai 1945 holdt stortingspresident Kirsti Kolle Grøndahl (Ap) en tale i Stortinget der hun kommenterte konflikten mellom norske borgere i okkupasjonstiden slik: «[...] i dag ser vi klarere at det var lidelser på begge sider av fronten. Det er også en av grunnene til at ikke alle nordmenn tar fullt ut del i vår glede i dag. Jeg tenker her på dem som har lidd fordi deres fedre valgte gal side under krigen [...]»

³⁵ Denne forståelsen av politisk ekstremisme ser bort fra det faktum at de fleste som støtter totalitære ideologier (inkludert nasjonalsosialisme), er velmenende og selv mener de gjør det riktige. Enhver ekstrem ideologi og ethvert totalitært system er avhengige av tilhengere som mener de gjør det gode. Gode intensjoner fungerer med andre ord ikke som apologi for verken nasjonalsosialisme eller noen annen form for politisk ekstremisme.

³⁶ Lenz, Claudia: «Fra matauk til menneskerettigheter – Fortelling og fortolking av krigsminner i norske familier gjennom tre generasjoner», *Fortid* nr. 2, 2007, ss. 22–29.

³⁷ For en oversikt over sentrale utviklingstrekk i norsk okkupasjonshistorisk forskning, se Synne Corells *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Spartacus forlag, Oslo 2011.

profesjonelle historieforskningen eller i den bredere offentligheten.³⁸ Ifølge historiker Ole Kristian Grimnes er imidlertid nordmenns NS-medlemskap et særdeles vanskelig tema, og et problem som forbindes med nasjonal skam. Det faktum at titusenvis av nordmenn frivillig meldte seg inn i et nasjonalsosialistisk parti og stilte seg på den tyske okkupasjonsmaktens side, er ifølge Grimnes «det store norske traumet» tilknyttet okkupasjonstiden, og noe som skaper debatt igjen og igjen.³⁹

Et av temaene tilknyttet dette problemfeltet er det fortsatte stigmaet som var knyttet til NS-tilhørighet også i årene etter frigjøringen. Dette er et tema som igjen er knyttet til grunnleggende samfunnsproblemer som handler om historisk ansvar og hvilke grupper som inkluderes og ekskluderes fra det nasjonal «vi».

NS-barnas stilling i etterkrigstidens Norge er blitt debattert i mediene, men også diskutert i Stortinget. I 2015 og 2016 ble spørsmålet om en eventuell formell beklagelse til denne gruppen tatt opp av Sosialistisk Venstreparti Bård Vegar Solhjell. Solhjell rettet spørsmålet om en eventuell beklagelse til daværende justis- og beredskapsminister Anders Anundsen (Fremskrittspartiet). Solhjells argumenter for en formell unnskyldning til NS-barna tok utgangspunkt i det vi i dag vet om NS-barnas stilling i etterkrigstidens Norge: at mange forteller at de opplevde mobbing og trakassering. Anundsen påpekte i sin respons at en slik formell, offisiell beklagelse «bør ha sammenheng med feil begått i det offentlige», og at en ytterligere gjennomgang av sakfeltet dermed er nødvendig.⁴⁰

Det har altså vært noe offentlig debatt omkring NS-barna, men på et mangelfullt empirisk grunnlag. Vi behøver granskning og dokumentasjon av de historiske hendelsene, slik at en videre debatt kan være basert på faktisk, etterprøvbar kunnskap. En granskning av NS-barnas stilling i etterkrigstiden vil kunne åpne for en fortidsbearbeidelse etter modell av tysk *Vergangenheitsbewältigung*. For at en slik prosess skal være mulig, behøves en grundig

³⁸ Eksempler på slike tema er angrepet på de norske jødene og nordmenns deltakelse i utryddelsesprosessen, norske frontkjemper og NS-medlemmer, økonomisk kollaborasjon og statens behandling av norske kvinner med relasjoner til tyske soldater.

³⁹ Grimnes, Ole Kristian: «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» *Nytt Norsk Tidsskrift* 3–4/2009, s. 481.

⁴⁰ Se referat fra Stortingets møte mandag 1. juni 2015, sak nr. 7 [16:37:49]. Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/n/Saker-og-publikasjoner/publikasjoner/Referat/Stortinget/2014-2015/150601/7> og Skriftlig spørsmål fra Bård Vegar Solhjell (SV) til justis- og beredskapsministeren, dokument nr. 15:1154 (2015–2016). Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Sporsmal/Skriftlige-sporsmal-og-svar/Skriftlig-sporsmal/?qid=65731>. Begge hentet 16. februar 2017.

rekonstruksjon av fortidige hendelser på bakgrunn av et annet og langt bredere kildemateriale enn det som ligger til grunn for dagens forskning.

Kunnskapsbehov – vi vet for lite om myndighetenes behandling av gruppen
Historiker Odd-Bjørn Fure påpekte i 1999 at vi kun har fragmentarisk kunnskap om NS-barna.⁴¹ Dette er en observasjon som fortsatt er gyldig i dag, nesten tjue år senere. Det er i 2017 fortsatt behov for systematisk, arkivbasert forskning på NS-barnas stilling i norsk etterkrigstid. NS-barnas situasjon i Norge etter 1945 må undersøkes nærmere, og dette bør gjøres mens flest mulig av gruppen fortsatt lever.

Spørsmål som krever særlig granskning, er:

- **NS-barnas levekår.** Et grunnleggende problem er at vi ikke har tilstrekkelig kunnskap om den store gruppen NS-barns levekår i etterkrigstiden. En levekårsundersøkelse vil kunne gi oss grunnkunnskap om hva det har betydd å vokse opp som NS-barn i den norske etterkrigstiden.
- **Barnas rettigheter.** Hovedspørsmål som krever avklaring, er tilknyttet barnas menneskerettigheter. Kan det dokumenteres at myndigheter og/eller myndighetspersoner systematisk bidro til brudd på barnas rettigheter? I hvilken grad kan systematiske unnlattelsesynder fra for eksempel skoleverket dokumenteres?

Tilknyttet disse to grunnleggende problemene finnes flere konkrete spørsmål som krever systematisk granskning:

- **Arrestasjon og internering av mindreårige.** Ble mindreårige arrestert og internert våren og sommeren 1945? I så tilfelle: I hvilken utstrekning skjedde dette? Hvem sto for arrestasjonene?
- **Bruk av barnevern.** Finnes det eksempler på systematisk bruk av barnevern mot NS-familier (særlig i forbindelse med internering av foreldrene)?

⁴¹ Fure 1999, s. 36.

- **Utvisninger.** I hvor stor grad ble det tidligere nevnte rundskrivet fra Kirke- og undervisningsdepartementet fulgt opp av de ulike skolene? Det var opp til hvert enkelt skoleråd å avgjøre hvordan utvisningene skulle gjennomføres, og hvor lenge de skulle vare. Det er derfor nærliggende å tro at dette må ha blitt diskutert ved de fleste av landets gymnaser og yrkesskoler fra slutten av mai 1945 og en god stund framover. Borge sier at de fleste NSFU-elevene ved høyere skoler *trolig* ble bortvist for kortere eller lengre tid i 1945.⁴² Hvis barn på 18 år og yngre (18 år var øvre aldersgrense for NSFU) ble bortvist fra skolen på grunn av medlemskap i denne organisasjonen, bør dette kunne dokumenteres gjennom arkivundersøkelser.
- **Oppfølging av varslinger.** Ble trakassering av NS-barn meldt inn til skolemyndighetene eller til og med politianmeldt? Ble disse varslingene i så fall fulgt opp av myndighetene? Det finnes anekdotiske pekepinner på at NS-foreldre oppfattet det nytteløst å involvere myndighetene hvis barna deres ble trakassert, men vi vet i dag ikke tilstrekkelig om denne problemstillingen. Ble varslinger eller anmeldelser som involverte NS-barn, behandlet på samme måte som andre varslinger eller anmeldelser? Dette spørsmålet berører barnas grunnleggende rettsvern og må undersøkes. Eventuelle brudd må identifiseres og dokumenteres.

⁴² Borge 2002, s. 140.

Jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater

Beskrivelse av gruppen

Under den tyske okkupasjonen av Norge hadde mange nordmenn profesjonelle eller private relasjoner til tyske militære stasjonert i Norge. Både menn og kvinner arbeidet for tyske institusjoner eller innledet ulike former for personlige forhold med representanter for okkupasjonsmakten. Selv om alle typer fraternisering med fienden var et brudd på parolen om isfront, ble det sett med særlig ublide øyne på at norske jenter og kvinner innledet personlige relasjoner til tyske soldater. Etter frigjøringen ble disse jentene og kvinnene omfattet av flere straffetiltak initiert av norske myndigheter, til tross for at de ikke hadde brutt noen lov.

Nøyaktig hvor mange kvinner som mellom 1940 og 1945 hadde personlige relasjoner til tyske menn stasjonert i Norge, vites ikke, men det er vanlig å anslå at mellom 30 000 og 50 000 norske kvinner og jenter hadde slike forhold mellom 1940 og 1945.⁴³

Gruppen inkluderer i denne sammenhengen også jenter og kvinner som var *mistenkte* for å ha forhold til tyske menn. Uten at vi med sikkerhet kan si hvor mange personer det er snakk om, var flere av dem som ble mistenkt for å være *tyskertøs*, i realiteten «uskyldige», eller hadde gjort seg «skyldig» kun i å snakke med eller smile til en tysk soldat.⁴⁴ Også kvinner som hadde arbeidet for en tysk institusjon i Norge, ble anklaget for å være «tyskertøs».⁴⁵ Hvorvidt relasjonen til en tysk mann var reell eller ikke, var ikke alltid avgjørende – reaksjonene fra både befolkning og myndigheter kunne være basert på rykter og relativt løse mistanker. For eksempel kunne kvinner som under okkupasjonen hadde arbeidet for en tysk institusjon i

⁴³ Kåre Olsens (1998) anslag om 30 000 til 50 000 kvinner har tatt utgangspunkt i at vi vet at det ble født anslagsvis 10 000 krigsbarn. Dette innebærer at minst 10 000 kvinner eller jenter må ha hatt en type relasjon til tyske menn som kunne resultere i graviditet og barn. Dersom hvert tredje forhold resulterte i barn, var tallet på slike forhold 30 000, mens antallet var 50 000 om forholdstallet var 1 : 5. (Se Olsen, Kåre: *Krigens barn. Krigsbarna og deres mødre*. Forum/Aschehoug, Oslo 1998.) Hvis kun ett av ti forhold resulterte i barn, er antallet kvinner og jenter med relasjon til tyske soldater 100 000, slik Terje Pedersen (2006) har argumentert for. (Se Pedersen, Terje: *Tyskerjenter i Norge. Reaksjoner og klippeaksjoner*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2006). Det er ikke nødvendigvis samsvar mellom antallet kvinner og jenter som ble ansett å ha slike relasjoner, og de som faktisk hadde det. Løse rykter kunne stemple noen som «tyskertøs» uten at vedkommende nødvendigvis hadde et reelt forhold til en tysk soldat – det være seg vennskapelig, romantisk eller seksuelt.

⁴⁴ Aarnes, Helle: *Tyskerjentene*. Gyldendal, Oslo 2009, s. 12.

⁴⁵ Papendorf 2015 har vist at ved siden av «omgang med tyske soldater» var «tyskerarbeid» den andre av de to sentrale begrunnelsene for internering av jenter og kvinner etter frigjøringen i 1945. Se Papendorf, Knut: *Siktet som tyskertøs. Rettsoppgjøret i videre forstand*. Novus Forlag, Oslo 2015.

Norge, bli stemplet som «tyskertøs» uten å ha hatt et personlig forhold til en tysk mann.⁴⁶ Dette var en type stigma som kun rettet seg mot jenter og kvinner, ikke mot menn i tilsvarende situasjon.

Til tross for at kvinnene ikke hadde brutt noen lov i juridisk forstand, opplevde mange ulike former for straff, både gjennom gatejustis og fra myndighetshold. Flere har påpekt og dokumentert at kvinnenens rettsvern ble sviktet i den første etterkrigstiden.⁴⁷

Bakgrunn

Under okkupasjonen var det stasjonert opp mot 300 000 tyske militære i Norge, og det tyske innslaget var dermed betydelig i en befolkning på i underkant av tre millioner.⁴⁸ I flere mindre samfunn, særlig i Nord-Norge, var tyske militære i sterkt overtall i forhold til den norske befolkningen. Kontakt mellom okkupanter og okkuperte var med andre ord ofte i praksis ikke til å unngå – selve den tyske besettelsesstrukturen i Norge gjorde slik kontakt uunngåelig. Mange militære enheter var stasjonert lokalt over lengre tid, og soldatinnkvartering i bolighus sammen med sivile nordmenn var utbredt. Denne besettelsesstrukturen normaliserte forholdet mellom okkupantene og de okkuperte, og personlige relasjoner ble inngått både mellom norske og tyske menn⁴⁹ og norske kvinner og tyske menn.

Wehrmacht var klart imot forhold mellom egne soldater og lokale kvinner og hadde militære pålegg om at dette ikke skulle forekomme. Grunnen var den sikkerhetsrisikoen dette kunne medføre. Soldater ble rutinemessig overført til andre steder når slike forhold ble rapportert. Etter press fra SS og forekomsten av slike forhold i seg selv i det «ariske Norge» endret holdningen seg til at de tolererte, men fortsatt misbilliget fenomenet. SS lot imidlertid til å legge mer vekt på de rasepolitiske positive aspektene ved forhold mellom egne mannskap og

⁴⁶ Johannessen, Monica Waage: «Tyskertøsene» – *Myndighetenes behandling og befolkningens reaksjoner*. Vormedal Forlag, Haugesund 2016, s. 21.

⁴⁷ Se Olsen 1998, s. 68. Borgersrud 2004 og 2005, Pedersen 2006, Papendorf 2015, Waage Johannessen 2016, mfl.

⁴⁸ Harald Espeli (2013): «Economic Consequences Of The German Occupation Of Norway, 1940–1945», *Scandinavian Journal of History*, 38:4, s. 507.

⁴⁹ Vi sikter her ikke primært til homoseksuelle forhold mellom norske og tyske menn, men til ulike former for personlig kontakt av hverdagslig art som kun kvinner ble straffet for.

«ariske» norske kvinner.⁵⁰

Hvem var kvinnene?

Norske jenter og kvinner som under okkupasjonen hadde personlige relasjoner til tyske menn, var ikke en ensartet gruppe. Kvinnene fantes over hele landet, uten andre fellestrekk enn at de mellom 9. april 1940 og 8. mai 1945 hadde ett eller flere forhold til én eller flere representanter for okkupasjonsmakten – eller ble mistenkte for å ha hatt det. Det er ikke foretatt noen fullstendig statistisk undersøkelse av hvilke norske kvinner som etablerte relasjoner med tyske soldater.⁵¹ Basert på flere regionale undersøkelser⁵² later det imidlertid til at mange var tidlig i tjueårene, fra relativt beskjedne kår, og at mange møtte sin tyske kjæreste gjennom arbeid for en tysk institusjon i Norge.⁵³ Mange arbeiderklassekvinner kunne oppleve å ha smalere handlingsrom i møte med de arbeidsmulighetene okkupasjonen brakte med seg: For mange arbeiderklassekvinner, som også før okkupasjonen befant seg i lavtlønnede stillinger som renholdere eller syersker, kunne de nye arbeidsmulighetene være attraktive: arbeidsoppgaver de hadde utført også før okkupasjonen, men nå med høyere lønn, forpleining eller andre former for bedre arbeidsvilkår enn det mange var vant til.⁵⁴

Når det gjelder jentene og kvinnenes klassebakgrunn, kan det presiseres at disse undersøkelsene for det meste omfattet de jentene og kvinnene som ble internert etter krigens slutt. Vi kan dermed ikke ta for gitt at disse kvinnene var representative for gruppen som sådan. En kan f.eks. tenke seg at arbeiderklassejenter i større grad ble tatt og internert enn jenter og kvinner med annen sosial bakgrunn som kanskje hadde nettverk og en stilling i samfunnet som sørget for at de ikke var så utsatt for å bli anholdt.

Kontakten med tyske soldater var generelt ikke motivert av ideologiske eller politiske sympatier. Med andre ord avvek denne gruppen i gjennomsnitt ikke i betydelig grad fra andre

⁵⁰ Norske jøder og samer ble der det nasjonalsosialistiske rasebaserte nasjonsbegrepet lå til grunn, ikke betraktet som en del av den norske befolkningen.

⁵¹ I Danmark er det gjort bredere undersøkelser, og Anette Warring har plassert de danske «tyskerjentene» i ulike kategorier: prostituerte, kvinner som hadde ett seriøst forhold til én tysk mann, og kvinner eller jenter som hadde flere tyske kjæresten i løpet av krigen. Disse siste oppsøkte bevisst tyske soldater og hadde gjerne politiske sympatier med okkupasjonsmakten (Warring 1994).

⁵² Helgesen 1990, Jørgensen 2006, Pedersen 2006 og Waage Johannessen 2016.

⁵³ Knut Papendorf har basert på sin undersøkelse av Hovedøya-arkivet funnet at 75 % av gruppen møtte sin tyske kjæreste gjennom arbeid for okkupasjonsmakten, som oftest i en underordnet stilling som kjøkkenhjelp, syerske eller renholder. Se Papendorf 2015, s. 104.

⁵⁴ Papendorf 2015, s. 95.

unge norske kvinner.⁵⁵

Måten de norsk-tyske parene møttes på, framstår også som typisk for hvordan unge par generelt møter hverandre. Noen av kvinnene hadde flere forhold til ulike tyske menn, mens andre hadde forhold til én mann som de senere giftet seg med. Gruppen er med andre ord relativt heterogen, og forenes hovedsakelig gjennom felles erfaringer i samfunnets behandling av dem.

Gruppens situasjon i etterkrigstiden

I motsetning til frontkjempere eller NS-medlemmer kunne kvinnene ikke tiltales for å ha brutt norsk lov gjennom sine relasjoner til okkupasjonsmakten. Likevel ble denne gruppen etter frigjøringen gjenstand for særegne tiltak iverksatt av norske myndigheter. På grunn av sine personlige forhold til tyske menn ble mange kvinner arrestert, internert, oppsagt, utvist og fratatt sitt norske statsborgerskap. Mange ble også offentlig mishandlet uten at gjerningspersonene ble straffet.

Internering

Mellom 3000 og 5000 kvinner ble internert på grunn av antatte relasjoner med tyske menn.⁵⁶ Dette skjedde over hele landet, og i tillegg til ni hovedleirer fantes det en rekke lokale leirer eller provisoriske anstalter spesielt for denne gruppen. Kvinnene hadde som nevnt ikke brutt noen lov ved å ha relasjoner til tyske menn, og interneringen var dermed ikke straff i juridisk forstand.⁵⁷

Anholdelse og internering

Umiddelbart etter frigjøringen ble mange kvinner som var mistenkt for å ha (hatt) forhold til tyske menn, arrestert av politi og hjemmestyrker. Olsen (1998) skiller mellom to former for anholdelse: anholdelser av kort varighet, og mer langvarig internering.⁵⁸ Mange ble arrestert i

⁵⁵ Kjersti Ericsson minner om at dette ikke utelukker at flere av «tyskerjentene» også var eldre, yngre, fra mer bemidlede kår, og at det fantes prostituerte og nasjonalsosialister i gruppen. Ericsson i Ericsson (red.) 2015, s. 156.

⁵⁶ Ringdal 1987, s. 186. Olsen (1998) minner om at tallet er usikkert, og at det er mulig det er snakk om et langt høyere antall interneringer.

⁵⁷ Olsen 1998, ss. 284–303, Pedersen 2006, ss. 65–73 og Waage Johannessen, ss. 54–83.

⁵⁸ Olsen 1998, s. 284–285.

maidagene 1945 og holdt i noen dager eller opp til et par uker før de fleste ble sluppet fri. Flere av disse ble imidlertid anholdt igjen senere utpå sommeren eller høsten og internert for en lengre periode.

Den første arrestasjonsbølgen beskrives som relativt uorganisert. I de kaotiske dagene like etter frigjøringen ble mange kvinner mistenkt for personlige forhold til tyske menn anholdt av folk fra hjemmefronten i samband med arrestasjonene av NS-medlemmer.⁵⁹ Senere foregikk arrestasjonene og interneringen i mer ordnede (men fortsatt utenomrettslige) former, og det ble etablert flere interneringsleirer spesielt for jenter og kvinner rundt om i landet.

Straff eller beskyttelse?

Arrestasjonene og interneringen ble altså iverksatt uten at kvinnene hadde forbrutt seg mot norsk lov. Både beskyttelse av kvinnene og av den øvrige befolkningen ble brukt som argument for internering. Myndighetene støttet seg i hovedsak på to argumenter for å internere kvinnene: (1) Beskyttelse av kvinnene mot gatejustis, og (2) beskyttelse av majoritetsbefolkningen mot «smittefarlige kvinner».

I henhold til det første argumentet ble kvinnene internert for sin egen skyld, for å beskytte dem fra det som ble vurdert som befolkningens «rettferdige harme», og fra å bli offer for gatejustis. Det andre argumentet bygde på tanken om at de fleste «tyskertøsene» var bærere av kjønnsykdommer, og at samfunnet derfor måtte beskyttes fra disse smittefarlige kvinnene. I tillegg ble kvinnene betraktet som moralsk svake og som «dårlige» kvinner, og faren for *moralsk* smitte synes å ha vært et underliggende argument.

Beskyttelsesanordningen – beskyttelse av kvinnene?

Allerede i 1943 uttrykte den norske eksilregjeringen i London bekymring for rettsforholdene ved krigens slutt (forutsatt alliert seier). London-regjeringen utarbeidet

Beskyttelsesanordningen, som åpnet for internering av personer «... som blir eller befryktes å ville bli utsatt for overlast fra befolkningens side på grunn av formodning av unasjonalt sinnelag». Slike personer kunne «av politiet tas i forvaring på en slik måte og for så lang tid som anses nødvendig av hensyn til deres egen sikkerhet».⁶⁰ Rettssosiolog Knut Papendorf

⁵⁹ Olsen 1998, s. 284–286.

⁶⁰ Provisorisk anordning («Beskyttelsesanordningen») av 26. februar 1943. Sitert hos Olsen (1998), s. 287.

beskriver anvendelsen av beskyttelsesanordningen som en kvasistrafferettslig regel som ga myndighetene mulighet til i praksis å fengsle kvinner som hadde hatt forbindelser til den tyske okkupasjonsmakten og vist *unasjonalt sinnelag*.⁶¹ Politiets anvendelse av ordningen bar preg av masseekspedering og i svært liten grad individualisert behandling av de mistenkte kvinnene.⁶²

Olsen (1998) påpeker at selv om beskyttelse av kvinnene ble brukt som argumentasjon, er det lite som tyder på at et reelt beskyttelsesbehov lå til grunn for mer enn et fåtall arrestasjoner.⁶³ Langt vanligere var det at begrunnelsen for arrestasjon i anholdelsesprotokollene ble oppgitt som «omgang med tyskere» eller «siktet som tyskertøs».⁶⁴ Dette indikerer at selv om *Beskyttelsesanordningen* ga mulighet for internering av borgere for deres egen sikkerhet, lå denne anordningen til grunn kun i et fåtall av arrestasjonene av denne gruppen. Olsen finner på grunnlag av avhørsrapportene at de som utførte arrestasjonene – politifolk og hjemmestyrker – betraktet anholdelsene som et straffetiltak, ikke som en måte å beskytte kvinnene på. Kvinnene som «innrømmet» å ha hatt forhold til en tysk mann, ble betraktet som skyldige, og formuleringer som «[b]ør vaske i 3 dagers tid» og «inndradd av hjemmestyrkene til vasking»⁶⁵ og «[h]ar godt av å sitte en stund»⁶⁶ gir ingen indikasjoner på at beskyttelsesbehov lå til grunn for anholdelsene og tvangsarbeidet.⁶⁷ Her ble med andre ord kvinnene straffet uten at det ble gjort noe forsøk på å finne hjemmel i lovverket for arrestasjonene og interneringen. I forbindelse med interneringen av jenter og kvinner mistenkt for å ha hatt relasjoner til tyske menn, opptrådte politiet som den dømmende makt, uten at kvinnene fikk tilgang til den strafferettslige og straffeprosessuelle beskyttelsen de hadde rett til. Beskyttelsesanordningen ble benyttet som et strafferettslig tiltak for å sanksjonere handlinger som ikke var ulovlige, og muliggjorde straff av «tyskerjenter» uten at det måtte anvendes tid- og ressurskrevende strafferettslige framgangsmåter.⁶⁸

Smitteanordningen – beskyttelse av den øvrige befolkningen?

Etter at man først hadde begrunnet arrestasjonene med kvinnenes beskyttelsesbehov, ble det

⁶¹ Papendorf 2015, s. 178.

⁶² Papendorf 2015, s. 181.

⁶³ Olsen 1998, s. 289.

⁶⁴ Olsen 1998, s. 288.

⁶⁵ Olsen 1998, s. 289.

⁶⁶ Olsen 1998, s. 491.

⁶⁷ Olsen 1998, s. 289. Se også Papendorf i Ericsson (red.) 2015, ss. 192–197.

⁶⁸ Papendorf 2015, s. 173.

fra sommeren 1945 argumentert med at også den øvrige befolkningen hadde behov for beskyttelse – fra kvinnene. Der man i bruken av *Beskyttelsesanordningen* av 1943 hadde uttrykt frykt for at kvinnene ville bli offer for gatejustis og derfor hadde behov for myndighetenes beskyttelse, ble det i juni 1945 slått fast at majoritetsbefolkningen måtte beskyttes fra kvinnene, og en provisorisk anordning ble tatt i bruk til dette formålet. *Smitteanordningen* ble nå brukt som begrunnelse for internering av kvinner man fryktet var smittefarlige.⁶⁹ «Tyskertøser» ble nemlig antatt å være særlige bærere av kjønns sykdommer og dessuten inneha en særdeles tvilsom seksualmoral, en kombinasjon som kunne innebære økt fare for spredning av slike sykdommer.⁷⁰ Selv om økningen i antall rapporterte kjønns sykdomstilfeller⁷¹ under okkupasjonen hadde vært større blant kvinner enn blant menn, var det fortsatt langt flere menn enn kvinner som var bærere av kjønns sykdommer. Internering av menn på dette grunnlaget ble likevel aldri foreslått.⁷²

Smitteanordningen ble gjort gjeldende fra 12. juni 1945. Mellom 8. mai og 12. juni fantes det med andre ord ingen hjemmel i lovverket for å internere smittede kvinner.⁷³ Likevel ble kvinner internert som smittede også før 12. juni. Papendorf (2015) skriver at helsemyndighetene var klar over dette hullet i lovverket.⁷⁴ Også etter 12. juni 1945 satt mange kvinner fortsatt internert uten at smitteordningen ble tatt i bruk mot dem, det vil si at de var internert uten noen hjemmel i det hele tatt. Så fortsatte den «egentlige» interneringen, nå med hjemmel i *smitteanordningen*, beregnet etter dato fra helsemyndighetenes samtykke. Papendorf (2015) påpeker at måten *smitteanordningen* ble anvendt på, med all tydelighet viser kvinnenenes rettsløshet.⁷⁵

Uavhengig av hvorvidt begrunnelsen for arrestasjonene og interneringen var beskyttelse av

⁶⁹ Olsen 1998, s. 291–297.

⁷⁰ Rapporterte tilfeller av kjønns sykdommer hadde økt under okkupasjonen, særlig blant kvinner (Waage Johannessen 206, s. 77). Som reaksjon på dette vedtok NS-regimet i 1944 en «lov om bekjempelse av kjønns sykdommer». NS-regimets lovverk falt bort ved frigjøringen, men innholdet i denne loven ble nå videreført i en provisorisk anordning myntet spesielt på kvinner som var mistenkt for å ha hatt seksuell omgang med tyske menn (se Olsen 1998, ss. 291–297).

⁷¹ Økningen i antallet *rapporterte* tilfeller kan skyldes at tyske myndigheter beordret politiet til systematisk å arrestere kvinner mistenkt for å ha kjønns sykdommer. En fikk dermed langt mer «data» på dette området enn tidligere.

⁷² Waage Johannessen 2016, s. 77.

⁷³ NS-loven om bekjempelse av kjønns sykdommer fra 1944 falt, som annen NS-lovgivning, bort ved frigjøringen.

⁷⁴ Papendorf 2015, s. 177.

⁷⁵ Papendorf 2015, s. 177.

majoritetsbefolkningen eller av kvinnene selv, var både arrestasjonene og frihetsberøvelsen i strid med rettsstatens prinsipper. Forfølgelse av kvinner på bakgrunn av deres (antatte) personlige relasjoner med tyske menn var et brudd på rettsprinsippet om at ingen borger skal straffes uten dom eller dømmes uten lov.⁷⁶

Hårklipping og mishandling

Tvangsklipping står som det fremste symbolet på gatejustis rettet mot antatte «tyskerjenter» i forbindelse med frigjøringen. Å klippe håret av kvinner på grunn av (mistenkt) seksuell utroskap har trolig vært praksis i Europa i alle fall siden det første århundret (e.Kr.)⁷⁷, og handlingen hadde dermed en sterk og tydelig symbolverdi når den ble rettet mot kvinner man mistenkte for å ha hatt forhold til representanter for okkupasjonsmakten. Slike overgrep skjedde i flere nylig frigjorte land, også i Norge. Hvor utbredt denne praksisen var i Norge, vet vi imidlertid ikke sikkert.⁷⁸

Klippeaksjonene var ofte svært brutale og var tilsynelatende tidvis ledsaget av ulike former for seksualisert vold.⁷⁹ Flere av tvangsklippingsepisodene foregikk ved at et høyt antall menn

⁷⁶ Olsen 1998, s. 284.

⁷⁷ Den romerske senatoren Tacitus beskrev i *Germania* hvordan germanerne straffet utro kvinner ved å klippe av dem håret og jage dem nakne gjennom landsbyen. Referansen til Tacitus er hentet fra Papendorf 2015, s. 25–26.

⁷⁸ Historiker Monica Waage Johannessen har i sin gjennomgang av anmeldelsesprotokoller i Bergen funnet at minst 77 sju kvinner ble tvangsklippet i byen. Hun påpeker at mange kvinner ikke anmeldte overfall, og at tallet på tvangskippede trolig er høyere (Waage Johannessen 2016, s. 28). Pedersen har gjennomgått rundt tusen avhør av såkalte tyskerjenter, og av disse fortalte 40 at de hadde vært offer for tvangsklipping. En av disse fortalte at hun i tillegg ble «slått i svime av en hjemmefrontmann» (Pedersen 2006, 41). Kåre Olsen (1998) anslår at tallet på kvinner og jenter som ble tvangsklippet, i Norge var nokså lavt. Trolig var, slik Waage Johannessen kommenterer, tvangsklipping likevel underrapportert.

⁷⁹ Olsen 1998, s. 263–265, Waage Johannessen 2016, s. 30–36. Se også eksempler i neste fotnote.

sammen angrep én eller to kvinner eller jenter.⁸⁰ I noen av angrepene var gjerningspersonene medlemmer av hjemmefronten⁸¹, og det finnes indikasjoner på at i Nord-Norge gjorde også norske politisoldater seg skyldige i tidvis grove overgrep mot jenter og kvinner som de mistenkte for å ha hatt personlige forhold til tyske soldater.⁸²

De som sto for den fysiske utførelsen av overfall og tvangsklipping, var i hovedsak unge menn (de fleste mellom 19 og 25 år), men kvinner var ofte involvert i angrepet gjennom tilstedeværelse og oppmuntringer til tvangsklipping når denne foregikk offentlig.⁸³

Dobbeltkommunikasjon fra politi og rettsvesen

Noen av ofrene for tvangsklipping anmeldte overfallet. Flere av anmeldelsene later imidlertid til å ha blitt henlagt av politiet, også i de tilfellene da klipperne selv tilsto forholdet.⁸⁴ Generelt var myndighetenes reaksjoner mot gatejustisen som rettet seg mot denne gruppen kvinner, preget av dobbeltkommunikasjon: Å tvangsklippe jenter eller kvinner på bakgrunn av (antatte) relasjoner med tyske soldater var i strid med lovverket. Samtidig kunne handlingen, som i sitatet nedenfor, omtales som en «naturlig og sunn reaksjon» på gruppens oppførsel og holdning under krigen.

⁸⁰ Waage Johannessen nevner flere eksempler: En kvinne i Oslo fortalte i politiavhør at rundt 50 menn hadde tatt seg inn i leiligheten hennes for å klippe henne, mens i Bergen hadde mellom ti og tjue menn angrepet en fjortenåring og den litt eldre venninnen hennes for å klippe dem med hagesaks. Fjortenåringen klarte å komme seg unna, men venninnen måtte etter angrepet tas til legevakten med blodige sår i hodet. I en annen sak fra Haugesund politikammer ble to jenter – den ene 16 år, den andre ikke enda konfirmert – som var hjemme sammen med sin far, overfalt av sju menn som brøt seg inn i huset midt på natten. De gikk inn på jentenes soverom, dro dem ut av sengene og klippet den ene. Faren fortalte at han ble slått og holdt fast da han forsøkte å beskytte døtrene sine. Den samme gruppen brøt seg ved å knuse ruter samme natt inn hos to andre kvinner og klippet dem. De malte i begge tilfellene ordet «hore» på veggen. Den ene kvinnen fortalte i avhør at angriperne hadde «rotet i buksen hennes, og hadde inntrykk av at det var halvveis forsøk på voldtekt» (Waage Johannessen, 2016, s. 30). En kvinne i Stavanger fortalte i politiavhør at hun var blitt tvunget til å kle av seg, og at hun deretter hadde blitt klippet «på hodet og nedentil». Angriperen hadde påstått han var «formann i Heimefronten» (Waage Johannessen 2016, s. 36). At vedkommende faktisk var formann i hjemmefronten, framstår som svært usannsynlig. Påstanden illustrerer imidlertid at mange av klipperne rettfærdiggjorde handlingene sine gjennom å (mis)bruke et motstandsnettverk.

⁸¹ Ellingsen 1995, s. 47.

⁸² Jørgen Juve beskrev norsk militærpersonells angrep på unge kvinner i Øst-Finnmark i 1944 (Norges Hjemmefrontmuseum, Jørgen Juves privatarkiv, NHM 94 C, 1942-45, London, 2875, Rapport fra Byråsjef Boye). Se Olsen 1998, s. 247–249. NRK Radios dokumentar «Bestemors krig – 70 år siden frigjøringen av Finnmark» (NRK Radio 14. september 2013) beskriver en episode der norske polititropper skal ha begått et grovt overgrep mot en jente de mistenkte hadde hatt kontakt med tyske soldater.

⁸³ Waage Johannessen 2016, s. 32.

⁸⁴ Waage Johannessen 2016, s. 33. Waage Johannessens forskning er konsentrert rundt Bergen og Haugesund, og vi kan ikke med sikkerhet slå fast at dette var en bred, landsdekkende tendens.

Ifølge *Aftenpostens* rettsreferat fra en dom mot noen unge menn som hadde tvangsklippet flere kvinner eller jenter, ble de dømtes handlinger vurdert slik i domsavsigelsen:

I formildende retning ble det tatt hensyn til de fornærmedes lite tiltalende trafikk under krigen, og at aksjonen derfor må sees som en naturlig og sunn reaksjon blant den ungdom som har holdt rett kurs i disse vanskelige år. Et forhold som imidlertid ikke helt kan frita de tiltalte for straff, da man ikke kan tillate eller oppmuntre den gatens justis som er blitt forøvd.⁸⁵

Anette Warring har skrevet om klippeaksjonene mot danske kvinner at de færreste overgrep av denne typen ble politianmeldt. Kvinnene ønsket gjerne ikke oppmerksomhet og følte seg ofte ikke i posisjon til å kunne anmelde overfallet.⁸⁶ Det er nærliggende å tro at denne observasjonen fra Danmark også er relevant for Norge, og at klippeaksjoner var underrapportert.

I de norske tilfellene der angrepene *ble* anmeldt, har Kåre Olsen (1998) funnet at i de tilfellene da politiet mente at anmelder faktisk hadde hatt en relasjon til en tysk mann – dvs. at hun var «skyldig» – ble saken gjerne henlagt. I de tilfellene der anmelder ikke hadde hatt noen slik relasjon, men likevel var blitt angrepet og tvangsklippet, var politiet mer tilbøyelig til å reise tiltale. I disse tilfellene ble saken likevel gjerne henlagt av statsadvokaten.⁸⁷ I de tilfellene der gjerningspersonene hadde utvist en «fast nasjonal holdning» under okkupasjonen, var sannsynligheten for at de ble dømt for overfallet, lav.⁸⁸ Olsens funn bygger riktignok på undersøkelser av et utvalg enkeltsaker ved bestemte politikamre, så vi kan ikke med sikkerhet slå fast at det her er tale om en bred, landsdekkende tendens. I og med at flere regionale undersøkelser viser lignende tendenser, kan vi heller ikke utelukke at henleggelse av slike saker var vanlig.

Forskningen indikerer altså at fysiske angrep på «skyldige tyskerjenter» i noen grad ble

⁸⁵ Sitatet er hentet fra *Aftenpostens* referat av en byrettsdom: «100 kroner i bot for å ha klipt håret av en tyskertøs», *Aftenposten* 14. desember 1945. Sitert hos Grøtnæs 1986, s. 6.

⁸⁶ Warring, Anette: «Danske tyskerpiger – verken ofre eller forrædere» i Bjørnsdottir, Inga Dora, Dag Ellingsen og Anette Warring: *Kvinner, krig og kjærlighet*. Cappelen, Oslo 1995, s. 130.

⁸⁷ Olsen 1998, s. 264–268.

⁸⁸ Mistenkte «tyskerjenter» fikk med andre ord liten støtte av rettsstaten. Se også Se Kari Helgesens artikkel «'... f.t. siktet som tyskertøs'», *Historisk tidsskrift* 1990.

gjennomført med myndighetenes forståelse og langt på vei uformelle aksept, selv om overfallene ikke var tillatt rent formelt.⁸⁹

Statsborgerskap og utvisning

En endring i statsborgerloven fra august 1945 rettet seg spesielt mot norske kvinner som under okkupasjonen hadde inngått ekteskap med tyske menn stasjonert i Norge. Denne loven rettet seg altså ikke mot kvinner med relasjoner til tyske soldater generelt, men mot såkalte krigsbruder – norske kvinner som giftet seg med tyske soldater under okkupasjonen eller like etter frigjøringen. Mellom 1940 og 1946 ble det inngått mellom ett og tre tusen slike ekteskap.⁹⁰

Under okkupasjonen ble søknader om norsk-tyske ekteskap i Norge behandlet av tyske myndigheter, og prosessen for å få tillatelse til å gifte seg var lang og komplisert. Trolig lyktes likevel rundt 400–500 slike par i å gifte seg under okkupasjonen.⁹¹ Etter frigjøringen ble ekteskapssøknadene behandlet av norske og allierte myndigheter, og etter en periode med byråkratiske komplikasjoner ble slike ekteskap i stor grad godtatt fra og med sommeren 1945.⁹² I de første månedene etter frigjøringen ble ekteskapssøknader også behandlet av tyske militære myndigheter. Disse ble senere opphevet av norske myndigheter slik at man måtte inngå ekteskapet på nytt igjen.⁹³

Justisdepartementet begrunnet godkjennelsen av slike ekteskap med at «fra norsk side er man jo interessert i at flest mulig av disse kvinnene blir gifte og kommer seg av gårde».⁹⁴ For myndighetene var dette en mulig løsning på «tyskerjenteproblemet» – at kvinnene forvant fra Norge. Norsk lov ga imidlertid ikke adgang til å utvise norske borgere. En endring i statsborgerloven gjort spesielt for å ramme norske kvinner gift med tyskere (og østerrikere og

⁸⁹ Se Olsen 1998, s. 262–273.

⁹⁰ Waage Johannessen 2016, s. 85. Tyske myndigheter krevde under krigen en rekke attester for å tillate ekteskap mellom egne soldater og norske kvinner. Kvinnen måtte bevise at hun var «renrasert arier», uten jødisk blod. Ekteskap mellom tyske menn og samiske kvinner ble ikke tillatt. Den omstendelige saksbehandlingen for ekteskap mellom tyske menn og norske kvinner vanskeliggjorde slike ekteskapsinngåelser under okkupasjonen, også i tilfellene der ekteskapsinngåelse var tillatt etter nasjonalsosialistisk raselovgivning. Etter frigjøringen ble det enklere, og de fleste ekteskapene ble inngått da.

⁹¹ Olsen 1998, s. 175.

⁹² Olsen 1998, ss. 303–306.

⁹³ Personlig korrespondanse Papendorf 7. mai 2017.

⁹⁴ JD, Alminnelige Statsborgersaker 1940–1948, I, tyskertøser til Tyskland, PM 31.8.1945. Sitert hos Olsen 1998, s. 303.

japanere, altså borgere av fiendtlige stater) ble løsningen. Denne endringen kom først i form av «provisorisk anordning av 17. august 1945 om tillegg til statsborgerlovgivningen», også kalt *Ekteskapsanordningen*.⁹⁵

Ekteskapsanordningen

Ekteskapsanordningen ble godkjent av det fungerende Stortinget etter innstilling fra Justis- og politidepartementet. § 2 i anordningen sa at «Den som fra krigsutbruddet til krigens opphør har ervervet statsborgerskap i fiendtlig stat, taper sin norske statsborgerrett uten hensyn til bestemmelsen i statsborgerlovens § 8».⁹⁶ Statsborgerloven av 1924s § 8 det her henvises til, sa at tap av statsborgerrett kun skulle gjelde ved flytting ut av Norge. Statsborgerloven ble altså endret for å gi norske myndigheter anledning til å utvise kvinner som hadde giftet seg med tyske menn etter 9. april 1940 (ekteskapsanordningen ble gitt tilbakevirkende kraft, noe som er i strid med Grunnloven § 97). Kvinnene mistet dermed sitt norske statsborgerskap (fordi de gjennom ekteskapet ble tyske statsborgere), og de kunne utvises fra landet. Denne bestemmelsen gjaldt kun kvinner, og ikke de 28 norske mennene som i samme tidsrom hadde giftet seg med tyske kvinner – altså borgere av den samme fiendtlige stat som de tyske mennene tilhørte.⁹⁷ Denne forskjellsbehandlingen bygger på at lovverket allerede behandlet menn og kvinner ulikt når det gjaldt både statsborgerskap og ekteskap generelt, og at det i dette tilfellet var kvinner som hadde giftet seg med tyske menn – «tyskertøsene» – som ble sett på som et særlig problem som måtte løses. Mange av krigsbrudene var ikke klar over denne lovendringen, og visste ikke at de idet de giftet seg, ville miste sitt norske statsborgerskap og bli utvist.

Lov om tillegg til statsborgeranordningen

Et år senere, 13. desember 1946, kom i tillegg til *Ekteskapsanordningen* også «lov om tillegg til statsborgerlovgivningen»⁹⁸ Nå ble *Ekteskapsanordningen* opphevet, og innholdet ble inkludert i lovverket. Lovforslaget ble lagt fram av daværende statsråd Jens Christian Hauge, som mente det ville være «støtende på den alminnelige rettsfølelse» å la kvinner beholde

⁹⁵ Waage Johannessen 2016, s. 95.

⁹⁶ Sitert hos Waage Johannessen 2016, s. 95.

⁹⁷ At de 28 norske mennene som i samme tidsrom giftet seg med tyske borgere, ikke møtte formelle reaksjoner for dette valget, kan delvis forklares med at de var få, og at noen av dem ble straffet for andre forhold som ble omfattet av landssvikoppgjøret.

⁹⁸ Waage Johannessen 2016, s. 95

statsborgerskapet etter å ha «giftet seg med fienden». Hauge forklarte lovendringen slik:

[Det er] lite rimelig at norske kvinner som under krigen har inngått ekteskap med tyskere her i landet, fortsatt må betraktes som norske borgere...

Størsteparten av disse kvinner har ved sin omgang med okkupasjonsmaktens soldater og tjenestemenn opptrådt på en høyst uverdige måte. I og med at de inngår ekteskap med tyskere, bør deres politiske tilknytning til Norge være brutt. Og det er meget ønskelig at de forlater vårt land så snart som mulig.⁹⁹

Argumentene for tap av statsborgerskap og utvisning må altså forstås som straff for «uverdig oppførsel», ikke som juridisk konsekvens av å ha brutt norsk lov – noe kvinnene jo nettopp ikke hadde gjort. Justisdepartementet understreket at kvinnene måtte «finne seg i at det problem de selv har skapt, blir løst på den måte som samfunnsmessige interesser tilsier, selv om man for å komme til denne løsning må endre de regler som ellers gjelder for kvinners tap av norsk statsborgerrett».¹⁰⁰

Statsborgerloven ble igjen endret i 1950. Kvinner som på grunn av ekteskap hadde blitt fratatt sitt norske statsborgerskap i 1946, kunne dermed bli norske statsborgere igjen dersom de innen fem år forlot Tyskland og bosatte seg i Norge. Dette var et krav som innebar å forlate det livet de i mellomtiden hadde skapt seg i Tyskland, og var for mange av kvinnene ikke en realistisk mulighet.

Yrkesforbud

Som følge av NS-regimets Nyordning var de fleste offentlige etater i større eller mindre grad blitt nazifisert under okkupasjonen. Etter frigjøringen ble det derfor iverksatt omfattende politiske utrenskninger i offentlig sektor. Et oppgjør med en forvaltning der politisk tilhørighet i NS-regimet hadde gitt fordeler eller vært en forutsetning for ansettelse eller avansement, var en nødvendighet. For å unngå at de som hadde blitt forfulgt under krigen, skulle måtte arbeide side om side med angivere eller andre overløpere, ble arbeidstakere i statlige og kommunale institusjoner nå gransket, og mange ble oppsagt. Denne utrenskingen rammet NS-medlemmer, angivere og andre som hadde vist seg «tyskvennlige» under

⁹⁹ Ot.prp. nr. 136 (1945–1946), s. 1. Lovutkast (vedtatt 13. desember 1946), foredratt av Hauge 11. oktober 1946. Sitert hos Waage Johannessen 2016, s. 97.

¹⁰⁰ Sitat hentet fra Waage Johannessen 2016, s. 98.

okkupasjonen. Den rammet også kvinner som var mistenkt for ikke å ha vært tilstrekkelig avvisende mot tyske soldater.

Tjenestemannsanordningen

Flere kvinner som arbeidet i det offentlige, ble, på bakgrunn av å ha opptrådt «unasjonalt» under okkupasjonen, fradømt sine stillinger eller presset til å si opp av lokale myndigheter.¹⁰¹ Der mange ble oppsagt fordi de var NS-medlemmer eller angivere, ble mange også oppsagt fordi man mistenkte at de hadde hatt personlige forhold til én eller flere tyske menn. I slike tilfeller ble det henvist til den såkalte *tjenestemannsanordningen*, som sa at offentlige tjenestemenn kunne avskjediges ved dom dersom vedkommende «ved sitt forhold til okkupasjonsmyndighetene eller deres hjelpere har vist seg uverdige til sin stilling»¹⁰²

Granskingskomiteer

For å iverksette bestemmelsene i *tjenestemannsanordningen* ble det i flere kommuner nedsatt egne granskingskomiteer. Disse komiteene hadde sitt utspring i hjemmefronten, og hadde som oppgave å – slik navnet tilsier – granske ansatte i offentlig sektor mistenkt for å ha opptrådt unasjonalt under okkupasjonen. Komiteene gransket også ansatte i organisasjoner og næringsliv.¹⁰³ NS-medlemskap var omfattet av landssvikoppgjøret, så saker knyttet til denne formen for landssvik ble ikke videre behandlet av granskingskomiteene. Dermed fokuserte disse komiteene særlig på de offentlig ansatte «som uten å ha vært medlem av NS var mistenkt for landsforrædersk eller uverdige forhold i okkupasjonstiden»¹⁰⁴ I praksis innebar dette et særlig søkelys på angivere, parolebrytere (som hadde søkt på stillinger som i henhold til hjemmefrontens paroler skulle boikottes) og kvinner som ble mistenkt for å ha opptrådt «uverdige» ved å ha hatt forhold til tyske menn.

Kåre Olsen har identifisert et typisk mønster i prosessene mot offentlig ansatte kvinner mistenkte for å ha hatt personlige forhold til tyske menn:

¹⁰¹ Olsen 1998, s. 277–283, Jørgensen, Helle: Norske kvinner og tyske soldater. En undersøkelse av kvinner fra Alta, Tromsø og Lensvik som var sammen med tyske soldater under andre verdenskrig. Masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø 2006, s. 70.

¹⁰² Fra Provisorisk anordning av 26. februar 1943, også kjent som *tjenestemannsanordningen*. Sitat hentet fra Pedersen 2006, s. 57.

¹⁰³ Waage Johannessen 2016, s. 38.

¹⁰⁴ BBA: Pressemelding fra Den kommunale granskingskomité i Bergen. Sitert hos Waage Johannessen 2016, s. 38.

En prosess startet gjerne ved at Hjemmefrontens representant(er) på en arbeidsplass fikk tips om en mistenkt «tyskerjente» fra kvinnens kolleger. Hjemmefrontens representant anmodet deretter om at kvinnen ble suspendert uten lønn. Suspensjonen skjedde uten videre undersøkelser, og uten at kvinnen fikk anledning til å forklare seg. Anmodningen ble vanligvis etterkommet av kommunen. Nå kom granskingskomiteen inn i prosessen. Mens kvinnen var utestengt fra sin arbeidsplass, ble forholdet gransket med sikte på avskjedigelse. Denne prosessen tok vanligvis flere måneder, og endte som regel med at kvinnen ble oppsagt.¹⁰⁵

Olsen påpeker at særlig unge, ugifte kvinner som gjennom sin daglige yrkesutøvelse nødvendigvis kom i kontakt med tyskere, sto i fare for anklager – og dermed oppsigelser. For eksempel ble en ung kvinne fradømt sin stilling i Postverket med argumentet om at hun var i «den farlige alder». Det fantes ingen bevis mot henne, «men hun fikk i stillings medfør forbindelse med mange mennesker, også tyskere. Hun var sentralborddame».¹⁰⁶

Måten tjenestemannsanordningen ble benyttet på i 1945, handlet om å fjerne «unasjonale elementer». I mange tilfeller var oppsigelsene en nødvendig konsekvens av regimeskiftet, da mange hadde oppnådd fordeler gjennom NS-medlemskap. Når det gjaldt oppsigelser av kvinner på bakgrunn av deres antatte forhold til tyske menn, var forholdene noe annerledes: Der NS-medlemskap var enkelt å dokumentere, var kvinners «uverdige» og «unasjonale» opptreden i privatlivet vanskeligere å bevise, og mange ble fradømt sine stillinger basert på løse rykter.

Oppsigelsene var i realiteten et økonomisk straffetiltak, og granskingskomiteene opptrådte i praksis som både etterforskere og domstoler. Kvinnene ble fradømt sine stillinger uten at de hadde brutt noen lov. Flere kvinner ble oppsagt uten lønn og uten klagerett på bakgrunn av naboer, kolleger eller andres mistanker. Tilsynelatende lå bevisbyrden på kvinnene, ikke på anklager: Når en mistanke først var oppstått, førte dette ofte til oppsigelse uavhengig av bevis.

Økonomiske ytelser til krigsbarna og deres mødre

Mellom 10 000 og 12 000 norske jenter og kvinner fikk under okkupasjonen og den første

¹⁰⁵ Olsen 1998, s. 280.

¹⁰⁶ Postverket, Opprydningsutvalgets arkiv 1945–1947, sitert hos Olsen 1998, s. 281.

tiden etter frigjøringen barn med sine tyske kjærester. Disse kvinnene var, av årsakene beskrevet i det foregående, ofte i en vanskelig økonomisk situasjon i den første etterkrigstiden. I tillegg til å være enslige mødre med sterkt reduserte muligheter på arbeidsmarkedet ble de fleste også rammet av spesialbestemmelser når det gjaldt økonomiske bidrag til barna.

Spørsmålene omkring myndighetenes behandling av krigsbarna er utførlig behandlet i Lars Borgersruds undersøkelse «Staten og krigsbarna» fra 2004 og i boken *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*.¹⁰⁷ Spørsmålene om barnebidrag og barnetrygd til barna er imidlertid knyttet til myndighetens behandling av mødrene deres, og de viktigste punktene vil derfor kort behandles her.¹⁰⁸

De aller fleste jentene og kvinnene som fikk barn med tyske menn stasjonert i Norge, var ikke mødre fra før. Barnet de fikk som resultat av dette forholdet, var med andre ord deres første. I utkastet til lov om barnebidrag som Sosialdepartementet utarbeidet i 1946, gjaldt bare fra barn nummer to, uavhengig av om barnet var født innenfor eller utenfor ekteskap. Dette innebar at de fleste kvinnene som hadde fått barn med en tysk mann, falt utenfor denne ordningen. Stortinget endret Sosialdepartementets utkast til å omfatte førstefødte barn så lenge barnet var født utenfor ekteskap. Dermed kunne kvinner som hadde fått barn med en tysk mann utenfor ekteskap, motta bidrag for barnet sitt. Den endelige loven, som ble vedtatt i oktober 1946, utelukket imidlertid utenlandske statsborgere. De kvinnene som hadde fått barn med en tysk mann de hadde giftet seg med under eller like etter okkupasjonen, hadde som nevnt blitt fratatt sitt norske statsborgerskap ved ekteskapsinngåelsen, og var dermed utelukket. Med andre ord hadde de såkalte krigsbrudene som fortsatt bodde i Norge, ikke rett til bidrag til sitt barn.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Borgersrud, Lars: *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene*. Utgitt av Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo. (Forskningsprosjektet «Oppvekstvilkår for krigsbarna» 2004), ss. 335–365 og *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*. Scandinavian Academic Press / Spartacus forlag, Oslo 2005, ss. 301–368. Se også Olsen 1998, ss. 412–432.

¹⁰⁸ Oversikten bygger på Borgersruds undersøkelse, som har konkludert med at krigsbarna og mødrene deres ble gjenstand for diskriminering gjennom sosiallovgivningen. Se Borgersrud 2005, s. 363.

¹⁰⁹ En annen bestemmelse krevde at minst én av foreldrene måtte forsørge barnet. Nesten ingen av de tyske fedrene forsørget sitt norske barn, og de krigsbarna hvis mødre ikke kunne forsørge dem (fordi de var døde eller av ulike andre grunner var fraværende), hadde med dette ikke rett på bidrag. Disse to bestemmelsene innebar at et betydelig antall krigsbarn falt utenfor ordningen med barnebidrag.

Barneloven av 1915 og unntak for krigsbarn

Etter anbefaling fra Krigsbarnutvalget ønsket Sosialdepartementet å forhindre kontakt mellom de norske mødrene og barna og de tyske fedrene.¹¹⁰ Dette innebar at departementet motsatte seg at kvinnen skulle ha mulighet til å kreve barnebidrag fra fedrene i Tyskland, slik de etter barnelovene av 1915 hadde rett til.¹¹¹

Sosialdepartementet ba i et rundskriv fylkesmennene fravike barneloven ved heller å overlate disse sakene til departementet for såkalt administrativ behandling. Administrativ behandling innebar at farskap kunne fastslås av departementet uten at dette innebar innkreving av barnebidrag. Dette var direkte i strid med barneloven.¹¹² I praksis innebar denne framgangsmåten at mer enn 6000 farskapsaker og bidragskrav som allerede var under forberedelse av bidragsfogder og fylkesmenn rundt om i landet, nå ble stoppet. Alle saksdokumentene ble sendt inn i til departementet.

Offentliggjøring

I behandlingen av farskapsaker var det et krav at kvinnens identitet ble offentliggjort. Dette var noe de fleste kvinnene som hadde fått barn med tyske menn, av åpenbare årsaker ikke ønsket. Kvinnenes ønske om at kunngjøringsreglene ble endret på dette området, ble nå oppgitt som grunn når Sosialdepartementet stadig utsatte behandlingen av disse sakene. Kunngjøringsreglene ble til sist endret, men ikke før i 1949. Først i 1950/51 sendte departementet sakene tilbake til fylkesmennene slik at lovens formelle framgangsmåte kunne bli fulgt i den videre behandlingen. Dette skjedde først etter at Sosialdepartementet hadde fått påpekning fra Justisdepartementet. I forbindelse med tilbakeføringen til de lokale fylkesmannskontorene anmodet imidlertid Sosialdepartementet om at sakene skulle henlegges, noe som ble fulgt i de fleste tilfellene.

Proessen var gjennomgående blitt vanskeliggjort gjennom utsettelse, og etter fem år var det få kvinner som nå fremmet krav om barnebidrag fra fedrene. Mellom 400 og 500 fedre betalte. Det lave antallet skyldtes hindringene lagt av norske myndigheter, men også at bidragskravene måtte rettsbehandles i Tyskland før de kunne inndrives. Innkreving fra fedre i Øst-Tyskland ble ytterligere vanskeliggjort ved at Norge deltok i boikotten av landet, og ved

¹¹⁰ Olsen 1998, s. 417.

¹¹¹ Borgersrud 2005, s. 363–364.

¹¹² Borgersrud 2005, s. 363.

at østtyske myndigheter på sin side gjorde overføring av bidrag vanskelig. Den norske utenriksstjenesten la dette til grunn da de allerede i 1951 avsluttet innkrevingen.¹¹³ Selv om også fedre i DDR betalte bidrag til sine barn i Norge, var det ikke mulig å få disse pengene overført til Norge. Pengene ble satt på en sperret konto i Øst-Tyskland, og utbetalt først i 1974, etter at det i 1973 ble opprettet diplomatiske forbindelser mellom Norge og DDR.¹¹⁴ I forbindelse med normaliseringen av forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland publiserte Utenriksdepartementet offentlige annonser som kunngjorde at norske borgere med økonomiske krav i DDR nå kunne fremme disse. At denne retten også gjaldt krav om barnebidrag, ble ikke nevnt i disse annonsene, og ingen andre tiltak ble heller truffet for å varsle kvinnene det gjaldt.

Å innkreve barnebidrag fra utlandet vil gjerne være vanskeligere enn tilsvarende innkreving i Norge. Likevel vanskeliggjorde norske myndigheter utbetalingene til krigsbarna og mødrene deres gjennom å suspendere bestemmelsene fra barneloven av 1915 for denne gruppen. Borgersrud slår fast at norske myndigheter «aktivt medvirket til at så få barnebidrag kom inn».¹¹⁵ Dette førte til ytterligere økonomiske vanskeligheter for en gruppe kvinner som allerede, slik vi har sett overfor, var rammet av det som i realiteten var andre økonomiske straffetiltak.

Forskutteringsloven

Krigsbarnutvalget hadde foreslått en forskutteringslov for barnebidrag til krigsbarn. En slik lov ble imidlertid aldri fremmet av Sosialdepartementet.¹¹⁶ I 1950 la Barnevernkomiteen¹¹⁷ fram et utkast der man la til grunn at bidragsplikt måtte være idømt faren. I tillegg krevde dette utkastet at minst én av foreldrene måtte være norsk statsborger, noe som altså utelukket de kvinnene som hadde mistet sitt norske statsborgerskap gjennom ekteskap med en tysk borger. Avgjørende for vår gruppe kvinner var likevel at den bidragspliktige måtte bo i Norge eller et land Norge hadde en avtale om innkreving av bidrag med. Norge hadde ikke en slik avtale med Tyskland. Også unntaket i de tilfellene da den bidragspliktige var død eller savnet, rammet denne gruppen. Mange av de bidragspliktige tyske fedrene var ikke overraskende

¹¹³ Borgersrud 2005, s. 363.

¹¹⁴ Olsen 1998, s. 430–431.

¹¹⁵ Borgersrud 2005, s. 364.

¹¹⁶ Arbeidet med en forskutteringslov som skulle gjelde alle barn født utenfor ekteskap, hadde pågått siden 1930-årene, men ble stadig utsatt.

¹¹⁷ Ledelsen for Sosialdepartementet var representert i komiteen.

døde eller savnede. «Hensikten med disse kravene var å utelukke krigsbarna», understreker Borgersrud.¹¹⁸

På grunn av negative reaksjoner på forslaget til forskutteringslov ble loven fremmet sammen med en tilleggslov om forsørgertrygd som inkluderte krigsbarna. Etter ytterligere utsettelse og endringer forelå det i 1957 et nytt utkast som skulle gjelde barn under 18 år.¹¹⁹ Både forskutteringsloven og loven om forsørgertrygd ble vedtatt 26. april 1957 og gjort gjeldende fra 1. april året etter. På dette tidspunktet, i 1958, var de eldste krigsbarna 17 år, og de yngste 12 år.¹²⁰

«Tyskerjenteproblemet» – avsluttende perspektiver, sammendrag og konklusjon
«Tyskerjenteproblemet» ble etter krigens slutt forsøkt løst på flere måter: gjennom internering, økonomiske straffetiltak, utvisninger og tap av statsborgerskap. I tillegg viste myndighetene tilsynelatende stor forståelse og delvis aksept for offentlig mishandling av jenter og kvinner som man trodde hadde hatt forhold til tyske soldater.

Det fantes ingen hjemmel i norsk lov for å straffe kvinnene – når vi tenker på straff som et juridisk begrep. De hadde gjennom sine personlige forhold ikke brutt noen juridisk lov og kunne derfor ikke utsettes for juridiske straffetiltak. Likevel viser avhørsprotokoller og andre offisielle dokumenter at det i realiteten var tale om å straffe kvinnene for deres handlinger i privatlivet. Det må regnes som grundig dokumentert at denne gruppen jenter og kvinners rettsvern sviktet i etterkrigstiden.

Det faktum at ikke alle nordmenn under okkupasjonen hadde vist en avvisende holdning til den tyske okkupasjonsmakten, representerte et moralsk og politisk legitimitetsproblem ved regimeskiftet i 1945, og ved gjeninnførelsen av landets demokratiske styresett.

Jentene og kvinnene hadde gjennom ikke å avvise tyske menn vist seg som dårlige nordmenn og effektivt utdefinert seg fra det nasjonale fellesskapet. Forsker Claudia Lenz påpeker at å

¹¹⁸ Ekspedisjonssjef Øksnes i Sosialdepartementet begrunnet disse konkrete kravene og unntakene med de store kostnadene det ville medføre om loven også skulle omfatte den store gruppen krigsbarn. Borgersrud 2005, s. 364.

¹¹⁹ Samordningsregler og refusjonsbestemmelser var tatt inn i forsørgertrygdloven, sammen med en bestemmelse om at trygden kunne nektes utbetalt i de tilfellene kvinnen ikke ville oppgi navnet på barnets far.

¹²⁰ Borgersrud 2005, s. 365.

utestenge denne gruppen jenter og kvinner fra det nasjonale «vi» vitnet om en kjønnsbasert og seksualisert samfunnsorden: «Kvinnens seksualitet, som i fredstid er symbolet på nasjonens opprettholdelse og fortsatte eksistens, kan under okkupasjon bli symbolet for svik par excellence.»¹²¹

At norske jenter og kvinner frivillig hadde innledet forhold med fiendtlige soldater, var et problem som måtte straffes (slik vi har sett i det foregående), men det måtte også *forklares*. En populær antakelse og et bilde som ble aktivt konstruert gjennom vitsetegninger, var at disse kvinnene var så lite attraktive at ingen nordmenn var interessert, og at kun tyske soldater ville ha dem.

«Tyskertøsene» ble i den illegale pressen gjennomgående beskrevet som stygge, promiskuøse og dumme. Dette bildet ble fremmet i vitsetegninger både under og etter krigen, men også medisinske autoriteter bidro til å skape et bilde av en gruppe som avvek fra normalen. Flere anstrengelser ble gjort for å «bevise» at denne gruppen kvinner var mindre intellektuelt begavet enn den øvrige befolkningen. Lege Augusta Rasmussen gjennomførte en undersøkelse av intelligensnivået blant 310 kvinner internert på Hovedøya. Rasmussen kunne konkludere med at i overkant av halvparten var «svakt begavede», og at kun åtte var normalt intelligente.¹²² Dr. Else Vogt Thingstad i Krigsbarnutvalget kom fram til en tilsvarende konklusjon etter en undersøkelse av internerte kvinner i Vestfold: «Resultatet er nedslående og peker meget sterkt i retning av at m.h.t. intelligens ligger våre 'tyskertøser' atskillig under gjennomsnittet.»¹²³ Overlege ved Gaustad asyl Ørnulf Ødegård mente at det blant kvinner som hadde fått barn med tyske soldater, fantes usedvanlig mange svakt begavede, asosiale og sinnssyke¹²⁴, mens professor i psykiatri Gabriel Langfeldt mente barn av norske kvinner og tyske soldater måtte fjernes fra sin «uheldig miljø-mor».¹²⁵

Selv om Krigsbarnutvalget refererte Vogt Thingstads (som altså var medlem av utvalget, som nevnt ovenfor) og Ødegaards uttalelser om lav intelligens hos jenter og kvinner med relasjon

¹²¹ Lenz 2009, s. 149. Papendorf (2015) fant i sin gjennomgang av avhørsprotokollene fra Hovedøya at jentene og kvinnene ble avhørt om ulike former for seksuell aktivitet som gikk langt ut over det som var relevant for å etablere at vedkommende hadde hatt et forhold til en tysk mann.

¹²² Rasmussen, Augusta: «Det intellektuelle nivå hos 310 tyskertøser», *Nordisk Psykiatrisk Medlemsblad*, 1:4 1947, s. 167.

¹²³ Olsen 1998, s. 348.

¹²⁴ Olsen 1998, s. 346.

¹²⁵ Waage Johannessen 2016, s. 87.

til tyske soldater, tilsidesatte utvalget disse ekspertuttalelsene i sin innstilling. I en enstemmig innstilling slo utvalget fast at det ikke var tvil om «at en slik karakteristikk bygger på manglende kjennskap til forholdene og skyter fullstendig over mål». En nærmere undersøkelse ville nok vise, fortsatte utvalget, at mange av jentene og kvinnene «kommer fra en god heim, har fått en god oppfostring og undertiden også høyere utdanning, og at det ikke er noe som tyder på at de står under gjennomsnittet hva åndelig utrusting angår».¹²⁶ Krigsbarnutvalget og Sosialdepartementet stilte seg langt på vei undrende til de sakkyndiges uttalelser om kvinnenes åndelige utrusting, også når påstandene kom fra utvalgets egne medlemmer.¹²⁷

Former for kollaborasjon – hva var kvinnene skyldige i?

Som nevnt var mange nordmenn involvert i ulike former for norsk-tyske forhold under okkupasjonen. Der industriell eller økonomisk kollaborasjon og andre ulike former for «tyskerarbeid» bidro direkte til tysk krigsinnsats og dermed til å understøtte et regime som det demokratiske Norge var i krig med, hadde rent personlige vennskaps- eller kjærlighetsforhold ikke denne effekten.

Der industriell og økonomisk kollaborasjon ble initiert av den tyske krigsmakten, kunne personlige kjærlighetsrelasjoner føre til en form for lojalitet mellom okkupanter og okkupert. Wehrmacht var som nevnt imot slike forhold.¹²⁸

Likevel ble kvinners personlige relasjoner til okkupantene straffet langt hardere enn menns økonomiske kollaborasjon i form av «tyskerarbeid».

Kvinnene hadde ikke brutt norsk lov, men de hadde brutt en rekke uskrevne regler og moralske normer. Kvinner var i henhold til tradisjonelle kjønnsroller ikke autonome subjekter, men ble betraktet som fedrelandets eiendom. Ved frivillig å «gi seg» til fienden ga de bort noe

¹²⁶ Krigsbarnsutvalgets innstilling er sitert hos Olsen 1998, s. 348.

¹²⁷ Selv om innstillingen var enstemmig, fortsatte Vogt Thingstad å hevde at kvinnene var defekte. Hun uttrykte på nytt dette synspunktet en måned etter at innstillingen var avgitt. Olsen 1998 påpeker at de motstridende vurderingene kan ses som en refleksjon av de faglige motsetningene innenfor psykiatrien og arvelighetsforskningen i perioden. Se Olsen 1998, s. 348–349.

¹²⁸ Som nevnt beveget Wehrmachts tilnærming til spørsmålet seg fra forbud til misbilligelse, mens SS syntes å legge mer vekt på de rasepolitiske positive aspektene ved forhold mellom egne militære og «ariske» norske kvinner.

som ikke var deres å gi, og begikk dermed landssvik.¹²⁹ Vi kan dermed ikke forstå reaksjonene jentene og kvinnene ble møtt med, uten å forstå det patriarkalske synet på kjønn og kvinners autonomi som ligger til grunn for reaksjonene.

Knut Papendorf slår fast at kvinnene ble internert for å tilfredsstille den norske befolkningens «great need to see them punished for their transgression of important social norms in wartime society».¹³⁰ Det særlige raseriet og den hevnrangen som ble rettet mot jenter og kvinner med relasjoner til tyske soldater fra deler av befolkningen, og hvordan disse følelsene ble reflektert i myndighetenes behandling av gruppen, kan vanskelig forstås uavhengig av gruppens brudd på kjønns spesifikke normer.

Det personlige og det politiske

Å åpent fraternisere med representanter for en fiendtlig okkupasjonsmakt er ikke en apolitisk handling. Selv om enkeltmenneskene som inngikk slike relasjoner, selv betraktet forholdet som et rent personlig anliggende, er det personlige ofte politisk. Særlig er dette tilfellet i et land i krig eller under fiendtlig okkupasjon, slik situasjonen var i Norge mellom 1940 og 1945.¹³¹

Norsk motstand mot den tyske okkupasjonen tok i okkupasjonsårene form av *holdningskamp* framfor militær motstand. Der kvinnes personlige relasjoner til tyske menn vanskelig kan sies å ha bidratt direkte til den tyske krigsinnsatsen, bidro forholdene likevel til å underminere den norske motstandskampens moralske fundament. Ikke all krigsinnsats kan måles i fysiske enheter: Krig og okkupasjon er mer enn våpen, infrastruktur og betong. Propagandakrigen er en integrert del av enhver krig, og i Norge var holdningskampen en svært viktig del av motstanden mot den tyske okkupasjonen. Personlige kjærlighetsrelasjoner kunne bidra til å svekke bevisstheten om at Norge var under fiendtlig okkupasjon, og til å normalisere den nasjonalsosialistiske okkupasjonen. «Stemmen fra London», Toralv Øksnevad, omtalte jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater i mai 1941: «Forholdene gjør det umulig å ta sterke represalier fra norsk side så lenge tyskerne er herrer i landet. Men det blir en forferdelig pris

¹²⁹ Se Ericsson i Ericsson (red.) 2015, ss. 152–155.

¹³⁰ Papendorf i Ericsson (red.) 2015, s. 187–188.

¹³¹ Ericsson, Kjersti: «Love and War. Women with Concensual Sexual Relationships with German Soldiers», fra Kjersti Ericsson (red.): *Women in War. Examples from Norway and Beyond*. Ashgate, Farnham 2015.

de kvinner får betale for resten av sin levetid, som ikke avviser tyskerne.»¹³² Olsen (1998) påpeker at denne radiosendte uttalelsen må oppfattes som en oppfordring fra den norske London-regjeringen om at disse kvinnene skulle få sin straff så snart det lot seg gjøre,¹³³ og antyder at de lovlige norske myndighetene i eksil dermed kan tillegges noe av ansvaret for at deler av befolkningen etter krigen rettet mye av sin fordømmelse mot akkurat denne gruppen.¹³⁴

Der det ikke fantes hjemmel i lovverket for å straffe borgere som ikke hadde brutt noen *juridisk* lov, fant både befolkning og myndigheter måter å straffe jentene og kvinnene på for deres brudd på en kjønns-spesifikk *moralisk* lov. Der anholdelse og internering av kvinnene var i strid med rettsstatens grunnprinsipper, var tiltakene i tråd med myndighetenes tolkning av befolkningens *rettsfølelse*. I det offentlige Norges behandling av kvinner med relasjoner til tyske soldater ser vi altså at retts- og voldsmakten langt på vei handlet i tråd med majoritetsbefolkningens *følelser* framfor en demokratisk rettsstats grunnleggende prinsipper.

Idet den demokratiske rettsstaten skulle gjeninnføres etter fem års rettsløshet, sviktet rettsstaten en sårbar samfunnsgruppe. Tiltakene som ble rettet mot jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater, ble begrunnet i majoritetsbefolkningens *rettsfølelse* og rettsstatens legitimitet i befolkningen. I gjennomføringen av disse tiltakene brøt norske myndigheter imidlertid med hele rettsstatens grunnprinsipp om at ingen borger skal straffes uten dom eller dømmes uten lov.

Unnskyldning?

Spørsmålet om myndighetenes behandling av jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater er ved flere anledninger blitt tatt opp i Stortinget. Temaet ble diskutert etter en interpellasjon fra representant Kirsti Bergstø (SV) til forsvarsminister Ine Eriksen Søreide (H) i forbindelse med 70-årsmarkeringen av evakuering av Finnmark. Bergstø fokuserte særlig på hvordan kvinner i Finnmark var blitt trakassert av blant andre norske soldater: «Kvinner er spesielt utsatt i konflikt og blir gjort ansvarlig for nasjonens ære. Det er viktig å beklage trakassering

¹³² Øksnevad 1946, s. 18. Sitert hos Olsen 1998, s. 246.

¹³³ Olsen 1998, s. 146.

¹³⁴ Personlig korrespondanse Olsen, 3. mai 2017.

av kvinner utført fra norske soldater og offisielt hold.»¹³⁵ Eriksen Søreide svarte med å understreke viktigheten av det temaet Bergstø tok opp:

Behandlingen av de såkalte tyskerjentene er et mørkt kapittel i norsk historie. Norske kvinner som hadde innlatt seg med tyske soldater, eller urettmessig ble beskyldt for å ha gjort det, ble i frigjøringsdagene trakassert av både privatpersoner, soldater, politi og Hjemmefronten. De hadde ikke begått lovbrudd. Likevel ble de stemplet som landssvikere av folkeopinionen. Mange ble mishandlet og utsatt for hårklipping, trakassering, vold og sjikane. Vi vet ikke nøyaktig hvem som organiserte og utførte disse handlingene, men trolig var både lokalbefolkning og representanter for norske myndigheter involvert i større eller mindre grad. I dag spør vi oss selvfølgelig hvordan dette kunne skje.

Den behandlingen disse kvinnene fikk, var uverdigg. Den var preget av et kvinnesyn vi heldigvis har forlatt. De ble stilt til ansvar for å ha fratatt nasjonen dens ære. Det var en helt meningsløs generalisering av skyld og skam. Sånn oppførsel kan ikke forsvares uansett hva den enkelte kvinne hadde gjort. Noen steder fikk ansvarsbevisste myndighetspersoner stanset overgrepene. Andre steder rådet likegyldigheten. Handlingene og passiviteten kan ikke gjøres om, men jeg tar sterk avstand fra den behandlingen kvinnene ble utsatt for, og oppfordrer til at kunnskapen om dette ikke blir glemt.¹³⁶

Kvinner og jenter med relasjon til tyske soldater ble igjen omtalt i Stortingets spørretime i mai

¹³⁵ Fra interpellasjonen: «Særlig vondt er det når nasjonens helter blir noens overgripere. Da 2. bergkompani ankom Finnmark like etter frigjøringen, ble de rystet over hvor nært på lokalbefolkningen tyske soldater levde sine liv. Det var tydelig at de ikke kjente lokalsamfunnet de kom til. Halvparten av alle tyske soldater ble utstasjonert i Finnmark; det er klart at de flyttet inn i husene til folk, at de måtte leve side om side. Da bergkompaniet kom, tok de moralen i egne hender – og den ble også brukt til å skamklippe flere norske, samiske og kvenske kvinner som bor i nord, og det er også fortellinger om overgrep som ble begått. Dessverre er arkivene ødelagt, men det betyr ikke at dokumentasjon av skamklippingen ikke finnes.» Referat fra stortingsmøte 6. januar 2015. Sak nr. 2 [13:43:32]. Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/2014-2015/150106/2>. Hentet januar 2017.

¹³⁶ Referat fra stortingsmøte 6. januar 2015. Sak nr. 2 [13:43:32]. Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/2014-2015/150106/2>. Hentet januar 2017.

samme år.¹³⁷ Representant Trine Skei Grande (Venstre) stilte statsminister Erna Solberg spørsmål om hvorfor «opplysninger om statens rolle i det uformelle oppgjøret med tyskerjentene» fortsatt «hemmeligholdes», og hva «den manglende viljen til å rydde opp overfor jentene og kvinnene som ble rammet» kunne skyldes. Skei Grande la til grunn for spørsmålet om hemmeligholdelse at Riksarkivet hadde åpnet landssvikarkivet for allment innsyn, men at «[o]pplysningene om statens behandling av tyskerjenter» fortsatt var «stengt for innsyn». Skei Grande refererte deretter til den behandlingen gruppen hadde fått i etterkrigstiden.

Solberg svarte at arkivet Skei Grande refererte til, var Hovedøya-arkivet, og at dette arkivet ikke var «hemmelig», men at «det inneholder opplysninger som er taushetsbelagt av hensyn til personvernet for de som ble internert». Statsministeren understreket videre at «[f]orskning og kunnskapsformidling er viktig slik at vi – både som samfunn og som offentlige myndigheter – kan ta lærdom av det som skjedde».

Jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater var på nytt tema i Stortingets spørretime året etter, i mai 2016. På spørsmål fra Karin Andersen (SV) om hvorvidt det var på tide at denne gruppen mottok en offisiell beklagelse fra norske myndigheter, svarte statsministeren:

Vi vil ta initiativ til å se nærmere på det historiske grunnlaget for å rette en unnskyldning til kvinner som hadde kontakt med tyske soldater.¹³⁸

Ved de tilfellene da jenter og kvinner med relasjon til tyske menn har blitt diskutert i Stortinget, har fokuset gjerne ligget på behovet for økt kunnskap og i noen grad på gruppen som offer for tidsspesifikke samfunnsholdninger og «uverdigg behandling».¹³⁹ I statsministerens uttalelse sitert ovenfor ligger fokus imidlertid tydeligere på en eventuell unnskyldning til gruppen.

¹³⁷ Dokument nr. 15:1015 (2014-2015). Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Sporsmal/Skriftlige-sporsmal-og-svar/Skriftlig-sporsmal/?qid=62814>. Hentet januar 2017.

¹³⁸ Dokument nr. 15:1138 (2015-2016). Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Sporsmal/Skriftlige-sporsmal-og-svar/Skriftlig-sporsmal/?qid=65712>. Hentet januar 2017.

¹³⁹ «Den behandlingen disse kvinnene fikk, var uverdigg. Den var preget av et kvinnesyn vi heldigvis har forlatt. De ble stilt til ansvar for å ha fratatt nasjonen dens ære. Det var en helt meningsløs generalisering av skyld og skam. Sånn oppførsel kan ikke forsvares uansett hva den enkelte kvinne hadde gjort.»

Kunnskapsstatus

Temaet «tyskerjenter» har siden siste halvdel av 1980-årene vært en del (om enn en perifer del) av forskningen på andre verdenskrig i Norge, da gruppen ble inkludert i oversiktsverk som *Norge i krig*. Nils Johan Ringdal behandlet temaet i sin bok fra 1987 om politiets rolle under okkupasjonen.¹⁴⁰ Året etter sendte NRK en dokumentar om norske kvinner som hadde giftet seg med tyske soldater og flyttet til Tyskland.¹⁴¹

I motsetning til NS-barna har gruppen «tyskerjenter» vært gjenstand for arkivbasert forskning over flere år, særlig fra 1990-årene av. Der vi i NS-barnas tilfelle i all hovedsak må støtte oss på personlige beretninger, vet vi mye om myndighetenes behandling av kvinner med relasjoner til tyske soldater, da dette temaet er behandlet i flere arkivbaserte undersøkelser. Kåre Olsen og Lars Borgersrud har begge forsket på krigsbarna, og i den forbindelse også behandlet barnas mødre. Olsens *Krigens barn. Krigsbarna og deres mødre* (Forum/Aschehoug, Oslo 1998) er en arkivbasert framstilling og regnes fortsatt som standardverket om gruppen. Borgersruds forskningsrapport *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene* (utgitt av Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo). Resultat av forskningsprosjektet «Oppvekstvilkår for krigsbarna» (2004) og boken *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna* (Scandinavian Academic Press / Spartacus forlag, Oslo 2005) behandler blant annet det offentliges motstand mot å yte økonomisk hjelp til krigsbarna og deres mødre.

Olsens og Borgersruds arbeider handler altså egentlig om krigsbarna, men behandler barnas mødre så grundig at de også danner forskningsstatus på denne gruppen. Retts sosiolog Knut Papendorf har i *Siktet som tyskertøs. Rettsoppjøret i videre forstand* (Novus forlag, Oslo 2015) analysert bruken av smitteanordningen og beskyttelsesanordningen mot denne gruppen kvinner og dokumentert hvordan norske myndigheter var delaktige i det han kaller en rettsstridig kvasi-strafferettslig sanksjonering av en sårbar samfunnsgruppe.

Jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater er også behandlet i Sigurd Senjes *Dømte kvinner. Tyskerjenter og frontsøstre* (Pax, Oslo 1986), Kari Helgesens artikkel «'... f.t. siktet som tyskertøs'» (*Historisk tidsskrift* 1990), Dag Ellingsen, Inga Bjørnsdottir og Anette Warrings *Kvinner, krig og kjærlighet* (Cappelen, Oslo, 1995), Helle Aarnes *Tyskerjentene*

¹⁴⁰ Ringdal 1987.

¹⁴¹ *Krigsbrudene*. Første gang sendt på NRK 30. november 1988.

(Gyldendal, Oslo 2009) og Ebba Drolshagens *De gikk ikke fri. Kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater* (Oktober forlag, Oslo 2009). Flere masteroppgaver er også skrevet om myndighetens behandling av «tyskerjenter». Blant disse er Helle Jørgensens *Norske kvinner og tyske soldater. En undersøkelse av kvinner fra Alta, Tromsø og Lenvik som var sammen med tyske soldater under andre verdenskrig* (masteroppgave i historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, universitetet i Tromsø 2006). Terje Pedersens bok *Vi kalte dem tyskertøser* (Scandinavian Academic Press, Oslo 2012) bygger på hans masteroppgave fra 2006 og fokuserer særlig på klippeaksjoner. Monica Waage Johannessens bok *«Tyskertøsene» – Myndighetenes behandling og befolkningens reaksjoner* (Vormedal Forlag, Haugesund 2016) bygger på hennes masteroppgave fra 2015 og fokuserer spesielt, slik tittelen indikerer, på norske myndigheters behandling av gruppen i etterkrigstiden.

Kunnskapsbehov

Selv om vi i dag har betydelig forskningsbasert kunnskap om jenter og kvinner med relasjon til tyske menn stasjonert i Norge, er det fortsatt områder der ytterligere kunnskapsinnhenting vil være nødvendig. Dette er ikke en utfyllende liste, men et utvalg områder der ytterligere kunnskapsinnhenting vil kunne gi et mer fullstendig bilde av gruppens situasjon i etterkrigsårene:

- Vi har per i dag ikke full oversikt over hvordan internering ble praktisert: Hvor mange jenter og kvinner ble internert? Hvor lenge satt de internert?
- Hvem beordret arrestasjonene av mistenkte jenter og kvinner? Hva var hjemmefrontens rolle i behandlingen av gruppen?
- Hvordan ble jenter og kvinner med (antatt) relasjon til tyske soldater behandlet av norske militære i Finnmark i 1944/45?
- Hvor mange kvinner som hadde blitt fratatt sitt norske statsborgerskap, ble boende i Norge etter frigjøringen? Hvilke livsbetingelser hadde disse kvinnene i etterkrigstiden? Hvilken særrolle fikk de på grunn av sin status som utenlandske statsborgere?

- Hvordan forløp Justisdepartementets lovavdelings gjennomgang av anordninger som berørte jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater? Hvilke vurderinger ble lagt til grunn ved innførelsen av anordningene? Hvilke argumenter ble brukt?
- I hvor stor grad og i hvilken utstrekning ble anmeldelser av mishandling av mistenkte «tyskerjenter» fulgt opp eller henlagt av politi og påtalemyndigheter?

Norske sjøfolk internert i Afrika

Innledning og beskrivelse av gruppen

I juni 1940 befant opp mot 673 norske sjøfolk seg i havner i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika, i områder som da kom under kontroll av det franske Vichy-regimet.¹⁴² Mange av disse klarte å rømme, bare noen få vendte tilbake til Norge. I perioden 1941–1942 var det likevel fortsatt mellom 230 og 240 sjøfolk igjen, som ble internert. Rundt 180 av de internerte var allerede i 1940 blitt plassert i leir, hvor de tilbrakte de påfølgende to og et halvt årene under svært vanskelige forhold. Mange av de internerte sjøfolkene levde i etterkrigstiden med senskader, som krigsseilere flest som følge av hva de hadde opplevd.

I likhet med andre krigsseilere fikk denne gruppen sent anerkjennelse fra det norske samfunnet for sin innsats og sine lidelser under andre verdenskrig. Selv om norske myndigheter ikke kan lastes for det som skjedde med Afrika-internerte sjøfolk under verdenskrigen, opplevde denne gruppen også, som krigsseilere flest, vansker i etterkrigstiden som delvis skyldtes at helsevesen og byråkrati ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om såkalte senskader.

Norske sjøfolk tilhørte den sivile handelsflåten, og hadde ikke militær trening. De var ikke soldater og sto ikke under militær kommando. Under andre verdenskrig fortsatte de å gjøre det arbeidet de vanligvis gjorde som sjøfolk – sjømannskap på dørk, dekk, i bysse og ved roret – men arbeidsforholdene endret seg, i noen farvann til det dramatiske. Norske krigsseilere sto for det viktigste norske bidraget til alliert krigsinnsats.

I egenskap av å være krigsseilere har også de Afrika-internerte sjøfolkene mottatt en offisiell unnskyldning fra norske myndigheter. Grunnlaget for unnskyldningen har vært norske myndigheters behandling av krigsseilerne i etterkrigstiden. Deres fangeerfaringer innebærer imidlertid at deres krigsopplevelse var av en annen art enn for mange andre krigsseilere. Takket være enkeltpersoner med et sterkt engasjement på vegne av denne gruppen har spørsmålet om både anerkjennelse og en egen erstatningsordning for de såkalte Afrika-

¹⁴² Hjeltnes, Guri: *Sjømann. Lang vakt: Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Dreyers Forlag, Oslo 1995, s. 339. Dette tallet inkluderer norske sjømenn på danske skip.

internerte stått på politisk dagsorden også tidligere.¹⁴³

Avgrensing

Utredningens mandat er begrenset til å handle om de sjøfolkene som satt internert i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika. Selv om mange av spørsmålene som berørte krigsseilerne generelt, også berørte de Afrika-internerte, vil det gå ut over denne utredningens rammer å behandle spørsmålene om behandlingen norske krigsseilere fikk i etterkrigstiden. Derfor vil flere spørsmål som har vært viktige i diskusjonen omkring krigsseilernes livsbetingelser i etterkrigstiden, utelates fra denne teksten, mens andre inkluderes. På grunn av utredningens begrensede mandat vil søkelyset i all hovedsak settes på spørsmål som har berørt de Afrika-internerte sjøfolkene spesielt, framfor krigsseilerne generelt.

Bakgrunn

Etter at Frankrike kapitulerte 22. juni 1940, falt de franske koloniene i Nord- og Vest-Afrika inn under Vichy-regimets administrasjon. På dette tidspunktet befant det seg 29 norske skip i nord- og vestafrikansk farvann, og disse skipene var nå under Vichys kontroll.¹⁴⁴

13 av disse skipene befant seg i Casablanca i Marokko, ni i Dakar (Senegal), tre i Oran og fire i Alger i Algerie. Av disse 29 skipene ble tre utklart til tross for fransk forbud, og ett skip ble dirigert til Marseilles for å bli tatt i bruk av franske myndigheter. MS *Lidvard* unnslopp fra Dakar til en alliert havn i juli 1941. Om bord på de skipene som ble værende igjen i franske havner i Nord- og Vest-Afrika, befant det seg på det meste til sammen 673 norske sjøfolk.¹⁴⁵ De som ikke klarte å unnsnippe til nøytrale eller allierte farvann, ble nå internert om bord på skipene sine, på lokale hotell eller i ulike fangeleirer. Fangenskapet endte ved den allierte landgangen i november 1942.

Til å begynne med ble sjøfolkene beordret til å holde seg om bord på skipene, og fikk en begrenset landlov. Etter hvert ble flere av skipene rekvirert av franske myndigheter, og

¹⁴³ En av de etterlatte som har engasjert seg sterkt i spørsmålet om anerkjennelse og erstatningsordning, er Odd Magne Havneraas. Havneraas er barnebarn av Martinius A. Utheim, som var maskinist om bord i MS *Lidvard*. Havneraas har vært særlig opptatt av at Afrika-internerte burde fått en kompensasjonsordning lik den de som satt i japansk fangenskap, fikk.

¹⁴⁴ Mossige, Erling: *Storredieriet Nortraship: Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Søn Forlag A.S., Oslo 1989, s. 100.

¹⁴⁵ Hjeltnes, Guri: *Sjømann. Lang vakt: Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Dreyers Forlag, Oslo 1995, s. 339.

sjøfolkene fikk da tre valg: De kunne bli sendt tilbake til det tyskokkuperte Norge, de kunne mønstre på franske skip, eller de kunne bli internert på ubestemt tid i franskkontrollert Afrika. Franske offiserer forsøkte å presse så mange som mulig til å returnere til Norge, men de fleste valgte å bli værende.¹⁴⁶ Å mønstre på franske skip eller reise tilbake til et Norge under tysk okkupasjon ville i praksis innebære å overgi seg til fienden. Dette nektet de fleste sjøfolkene å gjøre, til tross for at dette ga dem en mulighet til å vende hjem. De ønsket å bidra i kampen mot aksemaktene på alliert side. Mange fant dermed en fjerde vei: Over halvparten av de internerte sjøfolkene rømte, og de fleste av disse lyktes i å unnsnippe de franskkontrollerte områdene og komme til en nøytral havn der de kunne mønstre på nye skip som førte dem til en alliert havn. Ønsket om å mønstre på allierte skip var grunnen til at mange ble værende i fangenskap og motsto presset fra Vichy-myndighetene om å mønstre på franske skip eller reise hjem til et tyskokkupert Norge. Av samme grunn iverksatte mange dramatiske – og vellykkede – rømninger.¹⁴⁷ Over halvparten av de internerte – 349 mann – lyktes i å unnsnippe og kom seg til nøytral havn.¹⁴⁸

Internert i leir

Blant sjøfolkene som ble værende i området, ble omkring 180 personer holdt i fangenskap i regulære leirer.¹⁴⁹ Dette tallet var ikke konstant gjennom de to og et halvt årene fangenskapet varte. Flere lyktes i å flykte fra leirene, noen ble syke og overført til sykehus. Noen fikk også komme til Storbritannia, mens et fåtall bestemte seg for å reise hjem til Norge. De sjøfolkene som havnet i leir, hadde en langt hardere tilværelse enn de øvrige internerte. Til sammen satt norske sjøfolk i 17 ulike leirer og fengsler, men særlig tre leirer hadde i perioder et høyt antall nordmenn blant fangene: Sidi El Ayachi og Qued Sem i Marokko og Mecheria i dagens Algerie.

Forholdene i leirene var vanskelige, med åpen kloakk og dårlig kosthold. Allierte myndigheter engasjerte seg i forholdene fangene levde under. Den amerikanske visekonsulen Ernest de W. Meyer og Norges konsul i Casablanca Harald Stornes og andre slo alarm om forholdene i leiren Sidi El Ayachi. Franske Røde Kors foretok deretter en inspeksjon av leiren,

¹⁴⁶ Rundt ti prosent returnerte til Norge. Hjeltnes 1995, s. 339.

¹⁴⁷ Et av disse dramatiske og vellykkede fluktforsøkene er skildret i dokumentarboken *Flukten fra Dakar* (Bergen, 1951). Boken er skrevet av Eiliv Odde Hauge og Vera Reff, og ble filmatisert det året den utkom.

¹⁴⁸ Hjeltnes 1995, s. 339.

¹⁴⁹ Hjeltnes 1995, s. 354.

og forholdene ble deretter utbedret i løpet av mai 1942.¹⁵⁰ I slutten av mai 1942 ble alle norske, greske og belgiske sjøfolk imidlertid beordret til leiren Qued Sem, og her var situasjonen en annen: Igjen ble leirlivet preget av dårlige hygieniske forhold, vannmangel og sykdom.¹⁵¹

Lidelse og død

Selv om leirene i Nord- og Vest-Afrika ikke kan sammenlignes med konsentrasjonsleirene i Sentral- og Øst-Europa, døde 20 norske sjøfolk i fransk fangenskap i Nord- og Vest-Afrika, av sykdom og av ulykker.¹⁵² De internerte fikk dårlig og lite mat, de ble satt til meningsløst og monotont arbeid. Også klimaet var en utfordring. I leirene kunne det bli opp mot 50 varmegrader. I tillegg til de fysisk vanskelige forholdene sjøfolkene levde under, kom vissheten om at de var internert – og uvissheten om hvor lenge interneringen ville vare.

Hva kunne de norske myndighetene gjøre? Det var vanskelig for alle de allierte landene å gripe inn overfor sine respektive allierte mannskaper og skip som ble holdt tilbake i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika. Men det ble gjort anstrengelser fra norske myndigheters side for å avhjelpe den vanskelige situasjonen skipsbesetningene havnet i, med kummerlige kår, lite mat og mistrøstige utsikter, med overføring av penger til mannskapene og hjelp til kostholdet. Det ble også, før allierte styrker gjorde landgang i området i november 1942, gjort forsøk på å befri de norske fangene. Et år tidligere ble den norske konsulen i Casablanca, Harald Stornes, kontaktet av franske myndigheter. Disse spurte om konsulatet kunne betale utreiseomkostninger og skaffe skipsleilighet til de norske internerte i Marokko hvis franske myndigheter ga dem utreisetillatelse. Dette sa Stornes ja til, og han lyktes også i å skaffe portugisiske transittvisum for 128 sjøfolk. Planen ble imidlertid stoppet like før avreise ved at franske myndigheter i Rabat nektet å gi nordmennene utreisetillatelse. Ordren skal ha kommet direkte fra Vichy, men den norske legasjonen i Lisboa skrev til det norske Utenriksdepartementet i London at man med sikkerhet kunne «gå ut fra at det er tysk innflytelse som har gjort sig gjeldende».¹⁵³

¹⁵⁰ Hjeltnes 1995, s. 349–350.

¹⁵¹ Hjeltnes 1995, s. 351.

¹⁵² Hjeltnes 1995, s. 360.

¹⁵³ Avskrift av brev fra Fredrik Jakhelln, Kongelig Norsk Legasjon, Lisboa, 6. november 1941 til UD. Sitert hos Hjeltnes 1995, s. 355.

Ettertiden – gruppens stilling etter 1945

De norske sjøfolkene som satt internert i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika, var en liten del av den større gruppen krigsseilere, selv om deres krigserfaringer i en kortere eller lengre periode var annerledes enn andre krigsseileres. De Afrika-internerte var både vanlige sjøfolk og internerte. For de som havnet i de mest krevende interneringssituasjonene eller regulært fangenskap i de verste leirene, ble krigserfaringene i like stor grad fangenskap som aktiv krigsseilas.

At denne gruppen var både sjøfolk med erfaring fra krigsseilas og Afrika-internerte, danner utgangspunktet for møtet med norske myndigheter da krigen var over. Til tross for at sjøfolk fra handelsflåten gjorde en avgjørende krigsinnsats på alliert side, ble denne gruppens særegne innsats sent anerkjent av norske myndigheter. Det går som nevnt ut over utredningens rammeverk å behandle krigsseilerne generelt, men det er like fullt nødvendig å minne om at de Afrika-internerte var del av en større gruppe som sent fikk anerkjennelse for sin innsats under andre verdenskrig.

Fangenskapslønn

Flere allierte land, også Norge, innførte under andre verdenskrig en ordning for utbetaling av lønn til egne borgere som satt i fangenskap hos en av aksemaktene. De norske sjømannsorganisasjonene henvendte seg høsten 1942 til Handelsdepartementet i London og ba om en slik ordning for norske sjøfolk i fangenskap. I mai 1943 avga komiteen som hadde behandlet spørsmålet, en enstemmig innstilling som gikk inn for å gi internerte sjøfolk rett på grunnhyre etter de overenskomster som til enhver tid gjaldt.¹⁵⁴ Forslag og innstilling resulterte i «Provisorisk anordning om lønn til norske sjøfolk i fangenskap», som ble vedtatt i statsråd 29. oktober 1943. Anordningen inneholdt følgende punkter: (1) fangenskapslønnen skulle baseres på grunnhyre etter tariffen, (2) anordningen ble gitt tilbakevirkende kraft og skulle gjelde fra 9. april 1940, (3) staten skulle betale fangenskapslønnen ut oktober 1943, da Nortraship¹⁵⁵ skulle ta over utbetalingene.¹⁵⁶ Pengene fra Finansdepartementet (ca. 300 000 engelske pund) og det resterende beløpet fra Nortraship ble satt inn på Innskudds- og

¹⁵⁴ Hjeltnes 1997, s. 485.

¹⁵⁵ Allerede 22. april 1940 hadde den norske regjeringen truffet beslutning om å overføre bruksretten over alle norske handelsskip utenfor tysk område fra de enkelte redere til den norske regjering. Resultatet ble etableringen av «The Norwegian Shipping and Trade Mission», eller Nortraship, med sete i London og med skipsfartsdirektør Øivind Lorentzen som sjef.

¹⁵⁶ Hjeltnes 1997, s. 486.

Trekkontorets konto, og sommeren 1945 sto det 6,6 millioner norske kroner i fangenslønnskontoen på denne kontoen.¹⁵⁷

Den provisoriske anordningen ble etter krigen erstattet av «midlertidig lov av 2. august 1946.»¹⁵⁸ Loven slo fast at de norske sjøfolkene som hadde sittet i fiendtlig fangenskap under krigen, skulle ha tarifflønn for tiden de hadde vært internert. Denne loven var altså midlertidig og opphørte ved årets slutt 1947 – ingen krav om fangenslønnskontoen kunne framsettes etter 31. desember 1947. Mens den midlertidige loven fortsatt gjaldt, forsøkte myndighetene å kartlegge sjømenns individuelle ruter i krigsårene. En del av de Afrika-internerte hadde i løpet av fangetiden blitt forflyttet fra leir til leir, de hadde vært gjenstand for vilkårlig behandling fra Vichy-myndighetenes side, og det kunne være vanskelig å få oversikt over tiden i fangenskap. Hvorvidt alle Afrika-internerte som hadde rett på fangenslønnskontoen, faktisk mottok det de hadde krav på, kan ikke fastslås med sikkerhet. Det framstår imidlertid som om norske myndigheter gjorde en betydelig innsats for at de som hadde krav på fangenslønnskontoen, faktisk fikk utbetalt lønnen de hadde utestående.¹⁵⁹

Engangsutbetaling fra Frankrike til den norske stat

Som følge av internering av norske skip og mannskap fremmet Norge etter krigen store erstatningskrav overfor den franske stat. Tilbakeholdelsen og rekvireringen av 26 skip og interneringen av mannskapet, samt måten disse ble behandlet på i fangenskap, ble betraktet som rettsstridig. Forhandlinger sommeren 1947 resulterte i en utbetaling på 2,6 millioner britiske pund. Av denne summen skulle 153 000 pund gå til de internerte sjøfolkene.¹⁶⁰

Summen på 153 000 pund skulle fordeles på følgende måte:

68 427 pund ble overført statskassen som erstatning for statens utlegg i forbindelse med fangenslønnskontoen, tilskudd til de internerte sjøfolkenes livsopphold under fangenskapstiden og utlegg i forbindelse med sykdom og sykehusopphold. 14 000 pund var erstatning for utgifter som Rikstrygdeverket hadde hatt i forbindelse med 16 sjømenn som ble skadet mens de var internert. 23 250 dekket pensjoner til etterlatte etter de sjøfolkene som døde under

¹⁵⁷ Beretning SJØ, s. 100. RV, bd. II, s. 14, 23. Referanse fra Hjeltnes 1997, kapittel 10, fotnote 18 (s. 572).

¹⁵⁸ Hjeltnes 1997, s. 486.

¹⁵⁹ Se Hjeltnes 1997, ss. 484–488.

¹⁶⁰ Hjeltnes 1997, s. 489.

interneringen. 25 000 pund var erstatning direkte til sjøfolkene som hadde vært internert. I tillegg fikk sjøfolkene 13 750 pund i erstatning for tapte eiendeler.¹⁶¹

Ved utbetalingen av dette engangsbeløpet fra Frankrike overtok norske myndigheter ansvaret for de internerte sjøfolkene. Det var altså opp til Norge å fordele og utbetale pengene til de berørte sjøfolkene, og det ble nedsatt et utvalg med representanter fra Sosial- og skipsfartsdepartementet, Rikstrygdeverket, Nortraship og sjømannsorganisasjonene for å administrere utbetalingene. I 1952 var utbetalingene i all hovedsak gjennomført.¹⁶²

Summen ble forstått å være det absolutte maksimumsbeløp Frankrike var villig til å betale. Samtidig var norske myndigheter klar over at beløpet ikke var høyt nok til å dekke utgiftene hvis hver enkelt sjømann krevde full erstatning etter vanlige retningslinjer for skade og tap lidd under interneringen.¹⁶³

Senskader og krigspensjon

Vi vet ikke sikkert hvor mange av de Afrika-internerte som slet med senskader som følge av erfaringene under krigen. Det er imidlertid ikke usannsynlig at flere blant dem, i likhet med den større gruppen krigsseilere generelt, led av ulike former for posttraumatiske stresslidelser.

Ved krigens slutt vendte mange nordmenn tilbake til hjemlandet med betydelige skader. Mange av disse skadene var synlige resultat av krig eller av mishandling i fangenskap. Enda flere bar imidlertid på usynlige skader etter det de hadde opplevd. Kunnskapen om det vi i dag kaller posttraumatisk stresslidelse (PTSD), var i årene etter andre verdenskrig mangelfull. Et sentralt trekk ved denne lidelsen er nettopp at den ofte manifesterer seg som en senskade: De som lider av PTSD, kan framstå som fysisk og psykisk friske og fullt arbeidsføre i årevis før skaden gjør et normalt liv svært vanskelig. Ofte manifesterer PTSD seg for fullt først 15–20 år etter hendelsene som ligger til grunn for lidelsen.

¹⁶¹ I tillegg til summene nevnt ovenfor var 8913 pund oppført som erstatning for fangenslønner, internerings- og sykehusutgifter, tapte effekter, tort og svie til besetningen på et krigsforlist skip og fem norske sjømenn fra danske skip som også hadde vært internert. Hele denne oversikten finnes hos Hjeltnes 1997, s. 489.

¹⁶² Det gjensto i 1952 19 saker der utbetalingen ikke kunne skje fordi man ikke hadde fått kontakt med sjøfolkene. Man lyktes i løpet av de påfølgende årene i å få kontakt også med disse eller deres familier, og de siste utbetalingene ble gjort i 1976. Hjeltnes 1997, s. 489–490.

¹⁶³ Hjeltnes 1997, s. 489.

I tillegg til at den medisinske kunnskapen om usynlige skader og senskader var mangelfull, var den generelle holdningen i samfunnet at de overlevende skulle være glade for å ha overlevd krigen og nå hadde mulighet til å gjenoppbygge både landet og sine egne liv. Dette var også det de hjemvendte selv ønsket: å vende tilbake til et normalt liv etter år med redsel og usikkerhet. Mange klarte omstillingen bra og tilpasset seg et liv i fredstid. Å fungere normalt i familien, på arbeidsplassen og i samfunnet skulle imidlertid vise seg svært vanskelig for mange som led av usynlige skader de hadde blitt påført av krigsdeltakelse eller i fangenskap.

KZ-syndromet og krigsseilersyndromet

I 1950-årene identifiserte man det såkalte KZ-syndromet. KZ-syndromet (etter KZ-Lager, altså konsentrasjonsleir) betegnet en tilstand mange tidligere konsentrasjonsleirfanger led av og var kjennetegnet av, blant annet konsentrasjonsvansker, irritabilitet og nervøsitet, nedtrykthet, søvnforstyrrelser, hodepine. Langt senere – i 1970-årene – ble det påvist at mange krigsseilere led av lignende symptomer. Begrepet *krigsseilersyndromet* ble lansert og begrunnet i 1976.¹⁶⁴

Krigspensjon, tilleggsloven av 1968 og «æreslønn»

Loven om krigspensjon av 1946 forutsatte en årsakssammenheng mellom krigsskade eller krigspåkjenning og uførhet eller dødsfall. Rikstrygdeverket hadde lagt til grunn at sammenhengen mellom årsak og virkning måtte være *overveiende sannsynlig*.¹⁶⁵ En forutsetning for å motta krigspensjon var at søkeren kunne bevise at det var høy sannsynlighet for at skadene han eller hun hadde, var et direkte resultat av forhold tilknyttet andre verdenskrig. En slik bevisbyrde var svært vanskelig, for ikke å si umulig, for de mange som led av senskader og usynlige skader. Først i 1968 – 23 år etter krigens slutt – ble lovverket endret. Heretter ga krigsseilas i mer enn seks måneder rett til krigspensjon *uten at søkeren*

¹⁶⁴ Askevold, Finn, Einar A. Løchen, Ottar Sjaastad og Sigvald Refsum: «Krigsseilersyndromet», *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 15/1976, ss. 868–872.

¹⁶⁵ Gjeseth, Gullow: «Norsk veteranpolitikk etter 1945. Noen hovedtrekk i utviklingen». *Oslo Files on defence and security*, august 2012, s. 37. Utgitt av Institutt for forsvarsstudier. Tilgjengelig på https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99791/OF_3_2012_net.pdf?sequence=1, hentet mai 2017.
2012, s. 37.

*måtte bevise at skaden hans var resultat av krigstiden.*¹⁶⁶ Også lidelser som følge av fangenskap under krigen kan gi rett til utbetaling av krigspensjon.¹⁶⁷ De norske sjøfolkene som satt internert eller i fangenskap i Afrika, kunne med andre ord ha rett til krigspensjon som krigsseilere eller som fanger.

Norske krigsseilere mottok etter en lang kamp en såkalt æreslønn (ex-gratia-utbetaling) etter 1972. Utbetalingen var på 180 norske kroner per farts måned.¹⁶⁸ Utbetaling forutsatte søknad fra den enkelte sjømann. Vi har ikke fullstendig oversikt over hvor mange av de Afrika-internerte som søkte om og mottok denne såkalte æreslønnen.

Tidligere vurderinger av spørsmålet om unnskyldning og erstatning

Sjøfolkene som var internert eller satt i fangenskap i Vichy-administrerte afrikanske land, har altså vært omfattet av ulike utbetalingsordninger som fangensklapslønn og mulighet til å søke om krigspensjon. De har, i motsetning til Japan-fangene, ikke mottatt en egen erstatning fra den norske stat myntet spesielt på dem. Dette var et av hovedargumentene da spørsmålet om en egen erstatningsordning for Afrika-internerte ble tatt opp i Stortinget i 2006 (se nedenfor).

Utbetaling, «takk og heder» i 1972

I forbindelse med ex-gratia-utbetalingene som norske krigsseilere mottok etter 1972, ga også et enstemmig Storting sin «takk og heder» til norske sjøfolk som hadde seilt for Nortraship i krigsårene. Utbetalingen og anerkjennelsen inkluderte også de sjøfolkene som hadde vært internert i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika. Utbetalingen og den offisielle anerkjennelsen av sjøfolkenes særlige krigsinnsats handlet om hva krigsseilerne hadde gjort *under* krigen, ikke om norske myndigheters håndtering av gruppen i årene etter at de kom hjem igjen.

¹⁶⁶ Hjeltnes 1997, s. 454. I 1951 hadde Stortinget gjort en tilføyelse der sjøfolk fikk rett til krigspensjon i de tilfellene som ikke skyldtes krigsulykke, men langvarig påkjønning. Forutsetningen var minst seks måneders fartstid under krigen og at søkeren *beviselig* hadde pådratt seg varig svekket helse på grunn av usedvanlig hard påkjønning under arbeidet. Se Gjeseth 2012, s. 32.

¹⁶⁷ St.prp. nr. 6, Erstatning til norske statsborgere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig, s. 8. Finnes på <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stprp-nr-67-2000-2001-/id204569/sec1>, hentet april 2017.

¹⁶⁸ En lengre diskusjon av prosessen omkring utbetalingene og Nortraships «hemmelige fond» går ut over denne tekstens rammer.

Erstatning til Japan-fangene – fra norske myndigheter

Nærmere 900 nordmenn satt under andre verdenskrig i ulike former for japansk fangenskap.¹⁶⁹ Denne gruppen er ikke del av utredningens mandat, men erstatningen Japan-fangene fikk av norske myndigheter, har spilt en sentral rolle i diskusjonen omkring muligheten for en tilsvarende ordning for Afrika-fangene. Derfor vil Japan-fangenes historie her inkluderes kort. 392 av disse fangene var sjøfolk fra handelsflåten¹⁷⁰, men et flertall blant Japan-fangene var misjonærfamilier, folk innenfor forretningsliv og shipping og andre sivile nordmenn som ble anholdt og internert. De hadde oppholdt seg på japansk område eller i japanske farvann idet Japan gikk inn i verdenskrigen.¹⁷¹ Denne fangegruppen led ofte stor overlast i fangenskap, og mange ble mishandlet over lengre tid. Til sammen 134 nordmenn døde i japansk fangenskap.¹⁷²

I 1951 inngikk Norge, som ett av flere andre allierte land, en avtale med Japan om å frasi seg retten til saksøke landet for forbrytelser mot allierte borgere begått under andre verdenskrig.

Justis- og politidepartementet la i 2001 etter anmodning fra Stortinget fram en proposisjon om erstatning til nordmenn som under andre verdenskrig hadde vært i japansk fangenskap:

I fredsavtalen av 8. september 1951 fraskrev Norge og de øvrige allierte seg retten til erstatning. Det foreligger derfor ikke noe folkerettslig grunnlag for at den norske stat skal kunne reise krav om erstatning på vegne av tidligere norske krigsfanger i japansk fangenskap. Enkeltpersoner i blant annet USA, Storbritannia og Nederland har gått til sak mot japanske myndigheter, da de mener at enkeltpersoners rett til å kreve erstatning må anses uberørt. Kravene har blitt tillatt fremmet for japanske domstoler, men de anførte grunnlagene for kravene har ikke ført fram.¹⁷³

Departementet foreslo at alle gjenlevende nordmenn som satt i japansk fangenskap, skulle få en standardisert erstatning på 100 000 norske kroner hver. Justisdepartementet framstår som

¹⁶⁹ Ottosen, Kristian: *Ingen nåde: Historien om nordmenn i japansk fangenskap*. Aschehoug, Oslo 1996, s. 9.

¹⁷⁰ Hjeltnes, 1995, s. 259.

¹⁷¹ Hjeltnes 1995, s. 252–253.

¹⁷² Hjeltnes 1995, s. 259. Tallet angir totale antall nordmenn som døde i japansk fangenskap.

¹⁷³ St.prp. nr. 67 (2000–2001): Erstatning til norske statsborgere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig. Finnes på <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stprp-nr-67-2000-2001-/id204569/sec1>, hentet april 2017.

kritisk til å opprette en slik ordning og begrunner skepsisen med at den norske stat ikke kan holdes ansvarlig for de lidelser Japan-fangene er påført. I tillegg uttrykte man frykt for at enhver særordning ville kunne føre til krav fra stadig nye grupper:

Hver ny særordning forsterker og skaper også krav om særbehandling fra andre grupper. Gir en erstatning til angjeldende gruppe basert på hendelser over 50 år tilbake, vil det således medføre at det i fremtiden vil bli stadig vanskeligere å avslå ytterligere erstatningskrav fra nye grupper. Skal staten stadig gi kompensasjon til ulike grupper for fortidige hendelser, vil staten undergrave sin evne til å løse dagens og morgendagens oppgaver. Særlige erstatningsordninger bør også vurderes opp mot folketrygdsystemet og de offentlige velferdstjenestene. Ut fra en velferdstankegang bør statlige kontantutbetalinger helst gå til dem som ut fra sin situasjon i dag har det største behovet for dem.¹⁷⁴

Da det likevel ble konkludert med at erstatning kunne gis, var dette med sterke reservasjoner:

Sterke prinsipielle grunner taler således for at det ikke bør etableres en særlig erstatningsordning for denne gruppen [Japan-fangene]. På den annen side kan det argumenteres med at den norske stat gjennom fredsavtalen de facto fratok disse personene en mulighet til å få erstatning fra dem som egentlig skulle betale, nemlig Japan. Selv om de formelt ikke er avskåret fra å fremme individuelle erstatningskrav, er det lite realistisk å henvise dem til dette. Den omstendighet at flere andre land nylig har etablert erstatningsordninger for egne innbyggere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig taler også for at det kan være rimelig å gjøre et unntak fra det prinsipielle utgangspunktet overfor denne spesielle gruppen. Ut fra en samlet vurdering er departementet derfor kommet til at det tross de sterke prinsipielle motargumentene kan forsvares å etablere en særskilt erstatningsordning for denne spesielle gruppen.

Det at Japan-fangene til slutt fikk utbetalt en erstatningssum fra den norske stat, har vært hovedargumentet i den senere kampen for en tilsvarende ordning for Afrika-internerte.

Stortingsbehandling av spørsmål om kompensasjon til Afrika-internerte i 2006
Spørsmålet om ytterligere økonomisk kompensasjon i form av erstatning fra norske

¹⁷⁴ St.prp. nr. 67 (2000–2001): Erstatning til norske statsborgere som satt i japansk fangenskap under 2. verdenskrig, s. 10. Finnes på <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stprp-nr-67-2000-2001-/id204569/sec1>, hentet april 2017.

myndigheter til Afrika-internerte ble behandlet i Stortinget i 2006. Foranledningen for Stortingets behandling var et representantforslag fra Odd Einar Dørum, Gunvald Ludvigsen, Gunnar Kvasheim og Gunn Berit Gjerde (alle fra partiet Venstre). Forslaget gikk ut på å opprette en kompensasjonsordning for de norske krigsseilerne som satt internert i det Vichy-administrerte Nord- og Vest-Afrika:

Stortinget har vedtatt flere ulike kompensasjonsordninger i forbindelse med den 2. verdenskrig, bl.a. til nordmenn i japanske fangenskap. Norske krigsseilere som satt i fangenskap i Afrika har imidlertid ikke fått noen form for kompensasjon fra den norske stat. Denne urett ønsker forslagsstillerne å rette opp.¹⁷⁵

Forslagsstillerne påpekte at i likhet med mange andre nordmenn som satt i fangenskap under krigen, «har mange av de berørte denne saken gjelder fått fysiske og psykiske lidelser og senskader av betydelig art som følge av krigsfangenskapet».

Et viktig argument for erstatning var at de norske Japan-fangene fikk erstatning for sin tid i fangenskap:

Forslagsstillerne er enige i at det som hovedregel skal være en rimelig høy terskel for å bruke en slik tilpasset billighetserstatningsordning, men ser ikke at det er prinsipiell forskjell på nordmenn som satt i japansk fangenskap og fangenskap i afrikanske land, og finner det derfor rimelig at det etableres en erstatningsordning for nordmenn i afrikanske fangenskap etter de retningslinjer som nå er trukket opp av Stortinget etter behandling av St.meld. nr. 44 (2003–2004).

Forslaget om kompensasjon ble i november 2006 avvist av et flertall på 58 mot 49 stemmer. Justiskomiteens innstilling påpekte at norske myndigheter ikke kunne klandres for de Afrika-internertes skjebne, selv om komiteens flertall (fra Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti) uttrykte «stor forståelse og medfølelse for de lidelser som mange av

¹⁷⁵ Dokument nr. 8:87 (2005–2006). 16. mai 2006. Tilgjengelig på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Representantforslag/2005-2006/dok8-200506-087/>. Hentet 30. mars 2017.

krigsseilerne ble utsatt for under 2. verdenskrig».¹⁷⁶

Flertallet mente likevel at «det ikke er gitt at alle som ble berørt av vanskelige forhold under 2. verdenskrig, skal tilkjennes en rimelighetskompensasjon». Videre påpekte flertallsinnstillingen at Stortingsmelding nr. 44 (2003–2004), som forslagsstillerne viste til, setter «en høy terskel for å utvide billighetserstatningsordningen», og at hovedregelen i billighetserstatningssaker «er at det offentlige har hatt en innflytelse på det inntrufne og kan klandres. Flertallet kan ikke se at så er tilfelle når det gjelder krigsseilere i afrikansk fangenskap».

Flertallet mente også at sammenligningen mellom de Afrika-internerte og Japan-fangene og det tilhørende argumentet om at like tilfeller skal behandles likt, ikke holdt. I vurdering av dette spørsmålet la man til grunn at avtalen mellom Norge og Japan gjorde det umulig for norske Japan-fanger å søke om erstatning fra den japanske staten:

Flertallet viser videre til at den gruppe krigsseilere som satt i fangenskap i Afrika under 2. verdenskrig ikke kan likestilles med krigsseilere som satt i japansk fangenskap, da den norske stat gjennom fredsavtalen av 8. september 1951 hadde vanskeliggjort muligheten for nordmenn til å søke erstatning fra japanske myndigheter på grunn av internering under 2. verdenskrig.

Mindretallet (komiteens medlemmer fra Fremskrittspartiet og Høyre)¹⁷⁷ innvendte at de Afrika-internerte ikke hadde kommet inn under andre erstatningsordninger som var opprettet for grupper som hadde lidd under andre verdenskrig. Mindretallsmedlemmene viste til «den store og viktige innsats som våre sjøfolk bidro med under den 2. verdenskrig og er av den oppfatning at denne glemte gruppen også bør komme inn under en erstatningsordning for den tort og svie som de ble påført under sitt fangenskap».

¹⁷⁶ Innst. S. nr. 22 (2006–2007). Finnes på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2006-2007/inns-200607-022/>. Hentet februar 2017.

¹⁷⁷ Medlemmene fra Fremskrittspartiet foreslo at Stortinget skulle be Regjeringen «legge fram forslag om en erstatningsordning for nordmenn i afrikansk fangenskap under den 2. verdenskrig». Medlemmene fra Høyre foreslo at «Stortinget ber Regjeringen utrede hvordan nordmenn i afrikansk fangenskap under 2. verdenskrig kan sikres erstatning enten fra de ansvarlige stater under 2. verdenskrig eller gjennom en erstatningsordning i Norge for de lidelser de har blitt påført».

Medlemmene fra Høyre påpekte at innstillingen ikke hadde vurdert

de reelle mulighetene for denne gruppen til å søke erstatning hos de stater som var ansvarlig for fangenskapet i Afrika. Disse medlemmer viser til at ikke alle dagens afrikanske stater var selvstendige på det tidspunktet og at det derfor må vurderes om tidligere kolonistater, eller de land som faktisk tok dem i fangenskap, kan holdes erstatningsansvarlig. Dersom denne gruppen ikke har reelle muligheter til å søke erstatning andre steder, må de ut fra menneskelige hensyn sikres en erstatningsordning i Norge.

At dagens Marokko eller Algerie skulle kunne holdes ansvarlige for de norske sjøfolkenes fangenskap, er av åpenbare grunner et feilspor. Frankrike hadde allerede, som nevnt ovenfor, betalt en engangssum til den norske stat i forbindelse med sjøfolk som satt internert i de områdene i Nord- og Vest-Afrika som var under administrasjon av Vichy-regimet.

I 2006 var grunnlaget for å avvise forslaget om erstatning at sammenligningen med Japan-fangene ikke ble akseptert. Det tyngste argumentet later til å ha vært Norges avtale med Japan, som umuliggjorde en eventuell erstatningsutbetaling til Japan-fangene fra japansk hold. Et annet argument var at opprettelsen av særlige erstatningsordninger kunne skape presedens. I stortingsbehandlingen 23. november 2006 understreket statsråd Knut Storberget (Ap) at «[o]pprettelsen av særordninger skaper forventninger om særordninger også for andre grupper», og at «[e]n slik utvikling kan ha en presedensvirkning som er lite oversiktlig».¹⁷⁸

Vi ser med andre ord at diskusjonen omkring erstatning til Japan-fangene og erstatning til Afrika-fangene kretset rundt de samme problemstillingene, men i den førstnevnte gruppens tilfelle endte man med en positiv vurdering – så vidt det var.

Unnskyldning til krigsseilerne

Sjøfolkene som satt i fangenskap i Afrika, har ikke mottatt en egen offisiell unnskyldning fra norske myndigheter, men krigsseilerne som gruppe mottok i 2013 en offisiell unnskyldning. Daværende forsvarsminister Anne-Grete Strøm Erichsen ba på vegne av den norske stat gruppen om unnskyldning for den behandlingen de hadde fått av norske myndigheter i etterkrigstiden. Der Stortingets offisielle «takke og heder» i 1972 hovedsakelig handlet om

¹⁷⁸ Innst. S. nr. 22 (2006–2007). Finnes på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2006-2007/inns-200607-022/>. Hentet februar 2017.

krigsseilernes innsats under krigen, dreide unnskyldningen i 2013 seg om behandlingen de fikk i etterkrigstiden. Strøm-Erichsen framhevet først den avgjørende innsatsen som krigsseilerne hadde gjort, hvor viktig denne gruppens arbeid hadde vært for alliert seier, og hvor store tap de hadde lidd. Hun fokuserte deretter på grunnlaget for den offisielle unnskyldningen: norske myndigheters behandling av gruppen da de vendte hjem, og opp gjennom etterkrigstiden:

Ingen heder, ingen oppfølging og ingen forståelse for søvnløse netter og psykiske senskader.

I dag vet vi at hjemkomsten er avgjørende for om senskader utvikles eller ikke. Den kunnskapen manglet simpelthen den gangen og det gjør vondt å tenke på.

Det gjør vondt å tenke på at i tillegg til påkjenningene dere var utsatt for, skulle dere nå oppleve å kjempe dere gjennom en rekke administrative hindre. Det forlenget krigen for mange av dere. En evig spissrotgang mellom ulike instanser. For å få bolig, for å få jobb, rasjoneringskort og i mange tilfeller også stemmerett. Ja selv det at dere hadde hatt en god nasjonal holdning under krigen, måtte dokumenteres. Det ble rett og slett for mye for mange av krigsseilerne. Med rette var det mange som følte seg sviktet og neglisjert. Siden fulgte en lang og nedverdiggende kamp for å få hevet krigsskadepensjon. Igjen kom datidens medisinske kunnskap som regulerte krigspensjoner til kort. De fleste lot til å være friske. De var kommet hjem uten synlige skader. De psykiske senskadene var det få som forsto noe av. Det er dette som for dere er blitt kalt krigen etter krigen. En labyrinth av lover og paragrafer som man ble nødt til å sette seg inn i. Mange fant situasjonen uverdigg.

[...]

Offisielle unnskyldninger har en egen form, og forsvarsministerens tale føyer seg inn i en sjanger der søkelyset på følelser står sterkt. Her fokuserte da også Strøm-Erichsen sterkt på hva de hjemvendte krigsseilerne må ha *følt*, og hvordan de hadde *opplevd* ulike former for mangelfull behandling i møte med byråkratiet da de kom hjem. Mange av krigsseilerne *fant* denne situasjonen uverdigg, påpekte hun. Et helt grunnleggende element i det offentliges behandling av krigsseilerne i etterkrigstiden er imidlertid at dette ikke bare dreide seg om gruppens subjektive følelser, men en behandling fra det offentliges side som man i ettertid har kommet fram til at var kritikkverdigg. Problemet var ikke først og fremst at mange krigsseilere *fant situasjonen uverdigg*, men at de ofte *ble behandlet på en uverdigg måte*.

At norske myndigheter manglet forståelse for krigsseilernes særegne situasjon, og at dette fikk konsekvenser for krigsseilerne og deres pårørende i etterkrigstiden, er like fullt et perspektiv som ble tydelig inkludert i Strøm-Erichsens generelle unnskyldning:

Fortellingen om våre krigsseilere er en rystende beretning. Om et samfunn som ikke var godt nok forberedt på å ta vare på noen av de største krigsheltene. Om avvisning og fornektelse. Dere krigsseilerne kan ikke klandres. Dere antok at samfunnet vil verdsette innsatsen deres. Men dere ble skuffet. Som samfunn skuffet vi dere. I dag ber jeg derfor på vegne av den norske stat om unnskyldning for den behandlingen krigsseilerne ble utsatt for etter krigen.¹⁷⁹

I denne beklagelsen ble ikke undergrupper av krigsseilerne trukket fram spesielt, heller ikke de som satt i fangenskap, og beklagelsen er blitt kritisert for å være vag og generell.¹⁸⁰

I 2017 er de aller fleste krigsseilerne gått bort, dette gjelder også gruppen som satt internert i Vichy-administrerte afrikanske leirer. Kravet om ulike former for anerkjennelse av Afrika-internerte holdes i dag særlig ved like av enkeltmennesker som savner ytterligere anerkjennelse av fedrenes og bestefedrenes krigsinnsats og for de lidelsene de ble påført i samband med dette – lidelser som ikke opphørte i 1945, men som fortsatte inn i etterkrigstiden.

Kunnskapsstatus

Standardarbeidet om de norske krigsseilerne under andre verdenskrig er fembindsverket *Handelsflåten i krig*. De norske Afrika-internerte behandles flere steder i verket. I *Sjømann* –

¹⁷⁹ Møte med krigsseilere og pårørende, Risør, 3. august 2013 – Tale i Fredsparken. Historisk arkiv på regjeringen.no. Publisert under: Regjeringen Stoltenberg II. Utgiver: Forsvarsdepartementet. Hele talen finnes på <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/mote-med-krigsseilere-og-parorende-risor/id733139/>. Hentet 22. april 2017.

¹⁸⁰ Historiker ved Stiftelsen Arkivet Bjørn Tore Rosendal stilte i den sammenheng spørsmål om hvem denne unnskyldningen rettet seg mot. Hvem innbefattet gruppen krigsseilere i denne sammenheng, og hva innebar unnskyldningen? Rosendahl understrekte at selv om unnskyldningen var viktig, ville den hatt større tyngde om den hadde kommet etter en grundig utredning, slik tilfellet var i forbindelse med det såkalte jødebo-oppgjøret. (Rosendal: Bjørn Tore: «Hva innebar unnskyldningen til krigsseilerne?» *Agderposten* 22. november 2013. Teksten er også tilgjengelig på Stiftelsen Arkivets hjemmeside: <http://www.stiftelsen-arkivet.no/hva-innebar-unnskyldningen-til-krigsseilerne> (hentet april 2017).

Lang vakt beskriver historiker Guri Hjeltnes skjebnen til de norske sjømennene som befant seg i franske havner i Nord- og Vest-Afrika ved fransk kapitulasjon i juni 1940. Kapittelet «I fransk fangenskap» er den grundigste faghistoriske teksten om denne gruppen og beskriver tilværelsen som internert, samt gir en oversikt over hvilke leirer nordmenn var internert i. I neste bind av verket behandles ettertiden – krigsseilernes hjemkomst til Norge etter krigen – og her finnes også en oversikt over norske myndigheters behandling av krigsseilerne i etterkrigstiden, herunder de som satt i fangenskap i Afrika. Afrika-fangenes økonomiske erstatning fra Frankrike behandles spesielt.

Likevel fortsatt glemt?

Krigsseilerne er ikke lenger en glemt og oversett gruppe. De har – mange år etter sin avgjørende innsats – fått sin historie skrevet, de har nå fått den anerkjennelsen de burde ha fått i 1945. De Afrika-internerte kan likevel i større grad enn gruppen krigsseilere generelt kalles en «glemt» gruppe – selv om også de er inkludert i det store verket om krigsseilerne. Afrika-internerte har fått oppreisning og unnskyldning som krigsseilere, men deres særegne erfaringer som Vichy-regimets fanger i Nord- og Vest-Afrika er i mindre grad kjent.

Det er fortsatt behov for videre forskning på sjøfolk som var internert eller satt i fangenskap. Vi har som nevnt ikke oversikt over hvor mange av de Afrika-internerte som led av senskader som følge av sine erfaringer under andre verdenskrig. Vi vet lite om oppfølging under krigen og i etterkrigstiden av utenlandske sjøfolk på norske skip som var i fangenskap, og sjøfolks formelle status i fangenskap, jf. Genèvekonvensjonen.¹⁸¹

¹⁸¹ Punktene må ikke forstås som en fullstendig liste over områder med kunnskapsbehov.

Avsluttende perspektiver, sammendrag og konklusjon

Denne utredningen har beskrevet tre grupper som på ulikt vis har opplevd vansker som følge av andre verdenskrig. Utredningens mandat har vært knyttet til norske myndigheters behandling av gruppene i etterkrigstiden, og utredningens grunnlag er tidligere forskning. Dermed har vårt fokus i utgangspunktet nødvendigvis vært begrenset til *tidligere dokumenterte* berøringspunkter mellom norske myndigheter og de tre gruppene.

Selv om mandatet er det samme for alle de tre gruppene, har utredningens tre hoveddeler nødvendigvis blitt nokså ulike både i form og innhold. De tre gruppenes erfaringer er, som beskrevet i det foregående, meget ulike. Det samme gjelder forskningsgrunnlaget som har ligget til grunn for redegjørelsen om myndighetenes behandling av de tre gruppene.

Selv om det finnes en del allmenn litteratur om barn av NS-medlemmer, har tidligere forskning i all hovedsak fokusert på det en liten del av den store gruppen NS-barn selv har fortalt om sin oppvekst. Dokumenterbare forhold vedrørende norske myndigheters behandling av gruppen er i liten grad en del av den eksisterende litteraturen. Som beskrevet i teksten om NS-barn finnes det likevel flere spor i litteraturen som bør følges videre. Den viktigste konklusjon i teksten om NS-barna er at det fortsatt mangler forskning på myndighetenes behandling av denne gruppen.

Jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater, derimot, er en gruppe vi i 2017 har mye kunnskap om. Her er det gjort flere solide, arkivbaserte forskningsarbeider hvor norske myndigheters behandling av de såkalte tyskerjentene er grundig dokumentert. At denne gruppens rettsvern sviktet i etterkrigstiden, framstår som klart.

Norske sjøfolk som satt i fangenskap i Vichy-administrerte leirer eller befant seg i andre former for internering i Marokko, fransk Nord- og Vest-Afrika, er en gruppe som i utredningen skiller seg markant ut fra de to andre gruppene. Denne gruppen nordmenn faller, *som gruppe*, på mange måter utenfor utredningens mandat. Gruppen opplevde lidelser under andre verdenskrig både som sjøfolk og som internerte. Vanskelighetene fortsatte, som for andre krigsseilere, inn i etterkrigstiden. Som i den større gruppen krigsseilere generelt led også mange av de Afrika-internerte etter all sannsynlighet av senskader, og både anerkjennelse og hjelp fra det offentlige kom sent. Likevel skiller behandlingen denne

gruppen fikk av norske myndigheter i etterkrigstiden, seg ikke fra myndighetenes behandling av krigsseilerne for øvrig. Der jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater framstår som en tydelig gruppe nettopp gjennom myndighetenes kollektive behandling av dem, og der mange av NS-barna etter all sannsynligvis også har erfart å bli stigmatisert (kanskje også formelt) på grunnlag av sin NS-tilhørighet, framstår de internerte sjøfolkene i Afrika ikke som en egen og klart definert gruppe *i møtet med etterkrigstidens myndigheter*. De opplevde dårlig behandling *som krigsseilere*, men basert på dagens kunnskapsstatus er det ingenting som tyder på at deres status som tidligere Afrika-internerte innebar negativ særbehandling fra norske myndigheters side.

Fortidsbearbeidelse, anerkjennelse og den sannferdige fortellingen

I de tilfeller der en stat begår systematisk urett mot enkelte befolkningsgrupper, for eksempel etniske, religiøse eller nasjonale minoriteter, rammer skadevirkningene disse gruppene over lang tid, noen ganger over generasjoner. Skadevirkningene kan med andre ord være til stede også lenge etter at selve uretten har opphørt. På denne måten etterlater uretten langvarige spor av bitterhet, mistillit og konflikt.

Slike ubearbeidete historiske sår kan være en belastning for samfunnet, de svekker samfunnets integreringsevne og legitimitet overfor gruppene det gjelder. Uten anerkjennelse, bearbeidning og oppreisning av de rammede gruppene kan historisk urett stå i et motsetningsforhold til en demokratisk, menneskerettighetsbasert stats verdigrunnlag. Urett som ikke bearbeides, forlenges og videreføres. Med dette kan de som sitter med muligheten til å gi en oppreisning i ettertid, ha et medansvar for lidelsene og skadevirkningene, selv om de ikke er ansvarlige for selve uretten.

Siden 1980-årene har det vært en utvikling i den vestlige verden, der stater har kommet med offentlige unnskyldninger overfor grupper som har blitt rammet av historisk urett. Selv om en slik unnskyldning i utgangspunktet er en symbolsk gest, kan en slik unnskyldning representere et viktig ledd i den aktuelle gruppens oppreisning.¹⁸² Ut over anerkjennelsen av den faktiske lidelsen gruppen har erfart, handler slike unnskyldninger også om en

¹⁸² Dette framheves også i vedlegget til NOU 2015: 7 Assimilering og motstand — Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag [<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-7/id2414316/>]

anerkjennelse av storsamfunnets – og dens representanters – holdninger overfor denne gruppen.

Fortidig urett og fortsatt skamfølelse – betydningen av offisielle unnskyldninger

I forbindelse med historisk urett medfører forestillinger om den rammede gruppens mindreverd ofte at ofrene og deres etterkommende sitter igjen med en form for skamfølelse.¹⁸³ Anerkjennelse av historisk urett kan være et steg i bearbeidelsen og reverseringen av stigmatiserende og ekskluderende fiendebilder. De som har blitt rammet av uretten – og deres etterkommere – rehabiliteres dermed som likeverdige samfunnsmedlemmer. Dette perspektivet viser den samtids- og framtidsrettede dimensjonen som kan finnes i offentlige unnskyldninger. Selv om historisk urett ikke kan oppheves, innebærer anerkjennelsen og rehabiliteringen en bekreftelse av verdigrunnet i *dagens demokratiske* samfunn. Schaap (2004) snakker i denne sammenhengen om at historiske motsetningsforhold mellom grupper innad i en stat eller nasjon kan omskapes til det han kaller «civic friendship».¹⁸⁴

I Norge startet de offentlige unnskyldningene i nyere tid da kong Harald i 1992 holdt en tale ved partisanenes bauta i Kiberg i Finnmark. Kongen brukte ikke ordene unnskyldning eller beklagelse, men talen vakte likevel oppsikt. I talen anerkjente kong Harald – som øverste representant for den norske staten – at det kalde forholdet mellom øst og vest hadde fått «større personlige konsekvenser her i fylket enn i andre deler av landet». I talen uttrykte kongen at han var «redd vi urettmessig kan ha påført enkelte store personlige belastninger i skyggen av den kalde krigen». Talen avsluttet nærmest med en appell: «Når vi i dag kan se med nye øyne på vår nabo i øst, la oss også bruke ressurser på å forstå vår egen nære historie på nytt.»¹⁸⁵

I februar 1998 mottok romanifolket en unnskyldning fra regjeringen ved kommunal- og regionalminister Ragnhild Queseth Haarstad: «Regjeringa tek sterk avstand frå dei overgrepa

¹⁸³ Lenz, Claudia (2008): «Fortellinger om Norge og Nordmenn under krigen». Publisert på *Hauge Tveit 08*. Tilgjengelig på <http://www.ht08.no/Default.aspx%3Fpageid=1044.html>, hentet 3. mai 2017.

¹⁸⁴ Schaap, Andrew (2004): «Political Reconciliation Through a Struggle for Recognition?», *Social and Legal Studies*, vol. 13, no. 4, Sage, 2004, 523–540.

¹⁸⁵ Talen finnes i sin helhet på kongehuset.no: <http://www.kongehuset.no/tale.html?tid=30959>, hentet 16. mai 2017.

som har vore gjorde mot romanifolket og ber om orsaking for den uretten som har skjedd.»¹⁸⁶ Ikke lenge etter ba Den norske kirke romanifolket om unnskyldning for kirkens medvirkning til overgrep. Daværende statsminister Kjell Magne Bondevik beklaget i sin nyttårstale i 2000 den norske statens behandling av krigsbarn og samer.

Særlig i forbindelse med folkemordet på de europeiske jødene og forbrytelser mot andre grupper, som rom, homofile og funksjonshemmede under andre verdenskrig, har mange land (blant dem Norge) etter hvert altså kommet med offisielle unnskyldninger. Grunnlaget for disse unnskyldningene har vært anerkjennelse av myndighetenes delaktighet i de historiske forbrytelsene. Da daværende statsminister Jens Stoltenberg i 2012 ba om unnskyldning til jødene i Norge, var grunnlaget det veldokumenterte faktum at det norske statsapparatet hadde vært involvert i arrestasjonene og deportasjonene – og dermed den forsøkte destruksjonen – av de norske jødene. På den internasjonale romdagen 8. april 2015 ba statsminister Erna Solberg norske rom om unnskyldning for statens rasistiske ekskluderingspolitikk overfor gruppen, og de fatale konsekvensene dette fikk under andre verdenskrig.¹⁸⁷

Barkan (2001) har påpekt at slike unnskyldninger har blitt en forutsetning for en nasjons legitimitet i det internasjonale samfunnet. Han bruker uttrykket «guilt of nations» for å beskrive forståelsen av nasjoner som kollektive subjekter som må leve opp til moralske standarder.

En inflasjon av unnskyldninger?

Offisielle unnskyldninger for historisk urett på vegne av en stat har etter hvert blitt en viktig markør for at et land faktisk lever opp til sine menneskerettslige forpliktelser. Men forskningen viser også til problematiske sider ved utbredelsen av slike offisielle unnskyldninger. En av fallgruvene består i at grupper som ønsker å få anerkjennelse og å fronte sin sak, kan framstille seg som offer for statlige overgrep. Det kan i slike sammenhenger oppstå en ensidig fokusering på denne offerposisjonen, også i tilfeller der den historiske realiteten var mer sammensatt. Chaumont (1997) observerer en «offerkonkurrans» mellom forskjellige grupper. En slik «konkurrans» kan dreie seg om anerkjennelse,

¹⁸⁶ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-15-2000-2001-/id585195/sec4>, hentet 16. mai 2017.

¹⁸⁷ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/beklaget-behandlingen-av-norske-rom/id2404821/>, hentet 16. mai 2017.

materielle erstatningskrav eller kollektive rettigheter. Problemet i slike tilfeller kan være en sammenblanding av det legitime behovet for anerkjennelse av de tap og lidelser en gruppe kollektivt har opplevd på den ene siden, og kravet om anerkjennelse og oppreisning etter urett i regi av statlige myndigheter eller etater på den andre. Denne sammenblandingen kan potensielt føre til spenninger mellom grupper, og bidra til å øke en allerede eksisterende splittelse i et samfunn. Slike potensielle splittelser på grunnlag av opplevd historisk urett bør møtes med en åpen dialog om fortiden, dens ettervirkninger og dens betydning for dagens samfunn, basert på historisk kunnskap og innsikt. I den forbindelse ønsker vi å trekke inn noen perspektiver på fortidsbearbeidelse.

Fortidsbearbeidelse

Bearbeidelse og anerkjennelse av historisk lidelse foregår på flere samfunnsmessige plan. Forskingen på området viser at kunstnerisk og litterær produksjon sammen med forskning og formidling gjennom museer eller medier samlet utgjør et minnekulturelt felt som bidrar til «den offentlige samtalen om fortiden». En slik offentlig samtale kan igjen bidra til at smertefulle eller kontroversielle elementer ved fortiden bearbeides.¹⁸⁸

Historiens kompleksitet og «de andres» lidelse

Fortellinger og stemmer som tidligere var marginaliserte, kan komme fram – men disse må også tåle å bli utfordret av andre aktører. I det følgende beskrives noen betingelser for at minnekulturen kan bidra til en endring av gjensidig ekskluderende fortellinger og en fortidsfortolkning som er koblet til følelser av skyld, skam og bitterhet.

Forsoning og gjenopprettelse av tillit i et samfunn etter traumatiske og konfliktfulle perioder handler ikke alltid om én parts anerkjennelse av skyld. I mange tilfeller handler en slik bearbeidelse om anerkjennelse av kompleksiteten i historien. Det å høre om og anerkjenne at andre har gjennomgått lidelser, og det å erfare at andre lytter og anerkjenner egne lidelser, er et sentralt element i det Assmann (2015) betegner som *dialogisk minne*. Dette er en grunnleggende demokratisk form for fortidsbearbeidelse. Schaap (2003, 2004a, 2004b) betegner anerkjennelsen av eget historisk ansvar som en grunnforutsetning for demokratisk

¹⁸⁸ Erll, Astrid (2011) «Traumatic pasts, literary afterlives, and transcultural memory: new directions of literary and media memory studies.» *Journal of Aesthetics & Culture*, Vol. 3, 2011.
Erll, Astrid (2012) «War, Film and Collective Memory: Plurimedial Constellations». *Journal of Scandinavian Cinema* 2.3 (2012): 231–235.

politikk.¹⁸⁹

På et samfunnsmessig nivå krever forsoning gjennom sannferdige fortellinger at det etableres kunnskap og innsikt i de *faktiske* og sammensatte historiske forholdene. En slik kunnskap må etableres av uavhengige aktører, slik at også aspekter som utfordrer etablerte forestillinger, kan komme fram. Det er med andre ord ikke slik at alle fortellinger om fortiden er like sanne: Å *føle seg* som et offer er ikke det samme som å *ha vært* offer for systematiske overgrep fra en stat eller tilsvarende autoritet.

En av de vanskelige sidene med fortidsbearbeidingen ligger i å anerkjenne «de andres» lidelse. Særlig er dette utfordrende om det er «vi»-gruppen som er (med)ansvarlige for denne lidelsen. Alexander og Margarete Mitscherlich (1967) konstaterte i 1960-årene at store deler av den tyske befolkningen var ute av stand til å *sørge* over nazismen – ikke bare over sine egne tap under andre verdenskrig, men over forbrytelsene og lidelsene de hadde vært delaktige i som gjerningspersoner eller medløpere: en sorg over selv å ha satset på en brutal og inhuman ideologi – altså en sorg over «de andres» lidelser.¹⁹⁰

A. og M. Mitscherlich betraktet den tyske majoritetsbefolkningens vegring for empati for andres lidelse som et hinder for en positiv og fredelig samfunnsutvikling. Poenget her er at fortidsbearbeidelse som bidrar til at samfunnet *kommer videre*, innebærer at vi må anerkjenne alle borgeres historie, også de ubehagelige og motsetningsfulle sidene ved vår kollektive historie.

Å overvinne fortielse og ensidig offerfokus

Etter 1945 befant barn av NS-medlemmer seg i en posisjon der de som barn ikke var skyldige eller ansvarlige for nazismens forbrytelser. Det var imidlertid, i større eller mindre grad, foreldrene deres. En del av den *sannferdige fortellingen* er at mange av barna ble indoktrinert og instrumentalisert av NS. Barnas lidelse var en konsekvens av de voksnes politiske valg og

¹⁸⁹ Schaap, Andrew (2003) Political Grounds for Forgiveness, *Contemporary Political Theory*, vol. 2, no. 1, Palgrave, 2003, 77–87.

Schaap, Andrew (2004a) Assuming responsibility in the hope of reconciliation, *borderlands e-journal*, vol. 3, no. 1, 2004.

Schaap, Andrew (2004b) Political Reconciliation Through a Struggle for Recognition?, *Social and Legal Studies*, vol. 13, no. 4, Sage, 2004, 523–540.

¹⁹⁰ Mitscherlich, Alexander og Mitscherlich, Margarethe (1967) *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*. Frankfurt: Pieper.

politiske kamp – en kamp som også handlet om den kommende generasjonen. Slik var NS-barnas vanskelige situasjon delvis en konsekvens av foreldrenes valg, delvis av storsamfunnets kollektive stigmatisering av «NS-familier» i etterkrigstiden. Som omtalt tidligere i utredningen: En forståelse av at å velge nasjonalsosialisme er å velge feil, må ligge til grunn når vi samtidig understreker barnas uskyld i voksnes valg.

Den eksisterende forskningen på NS-barn viser at barna kunne havne i en lojalitetskonflikt mellom familiene og storsamfunnet. Noen valgte å forsvare foreldrenes valg, mens andre tok avstand fra foreldrene og brøt med familien. Denne polariseringen kan gjøre bearbeidelse vanskelig. Et grunnleggende problem i denne sammenhengen er mangelen på kunnskap om de faktiske forholdene: Vi vet for lite om myndighetenes og offentlige institusjoners rolle i NS-barnas liv i etterkrigstiden. Denne mangelen på faktisk, etterprøvbar kunnskap bidrar ytterligere til en polarisering der alternativene er (1) fortielse av lidelser eller (2) ensidig offerfokus.¹⁹¹ Det er behov for kunnskap om hvordan storsamfunnet og myndighetene faktisk har møtt barn av NS-familier, og som undersøker hvordan mange av barna kan ha blitt stilt foran et valg mellom familielojalitet på den ene siden og deltakelse i storsamfunnet på den andre.

Krig, nasjonen og behovet for å regulere kvinnes seksualitet

Den nære etterkrigstidens behov for krystallklare skillelinjer mellom såkalte gode og dårlige nordmenn rammet også kvinnene som hadde (eller som ble mistenkt for å ha hatt) relasjoner til tyske soldater. I krigstider blir kvinnes kropp ikke bare «fiendenes bytte», men også nasjonens eiendom. Claudia Lenz har påpekt at kvinnes reproduktive muligheter i krigstider oppfattes som avgjørende for å bevare eller true nasjonens eksistens, noe som utløser et behov til å regulere og kontrollere kvinnes seksualitet.¹⁹²

Den eksisterende forskningen viser at sentrale rettsstatlige prinsipper ble satt ut av spill i møtet med denne gruppen, og at statlige aktørers handlinger var preget av moralsk indignasjon. Dette er problematisk fordi den nylig gjenopprettede demokratiske rettsstaten i 1945 og de påfølgende årene hadde en avgjørende rolle som instans for rettferdighet, anerkjennelse og integrering i overgangen fra nazistisk okkupasjon til en troverdig og legitim etterkrigsorden.

¹⁹¹ Se Westlie 2002.

¹⁹² Lenz 2009.

Særlig i forbindelse med NS-barna og jentene og kvinnene med relasjon til tyske soldater er det viktig å finne ut mer om samspillet mellom myndighetenes tiltak, de interne begrunnelsene for disse og de bakenforliggende samfunnsprosessene som bidro til denne behandlingen. Omfattende og nyansert kunnskap om disse forholdene vil kunne bidra til å sette myndighetenes rolle i en kontekst som gir grunnlag for en form for fortidsbearbeidelse som er i tråd med verdigrunnet i dagens samfunn.

Litteratur:

- Arendt, Hannah: *Men in Dark Times*. Harcourt, Brace & World, New York 1968
- Askevold, Finn, Einar A. Løchen, Ottar Sjaastad og Sigvald Refsum: «Krigsseilersyndromet», *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 15/1976, ss. 868–872
- Assmann, Aleida: *Dialogue as a Trans-disciplinary concept : Martin Buber's philosophy of dialogue and its contemporary reception* / Mendes-Flohr, Paul (Hrsg.) De Gruyter, (Studia Judaica ; 83) Berlin 2015, s. 199–214
- Barkan, Elzar: *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. Norton, New York 2014
- Benhabib, Seyla: «Hannah Arendt and the Redemptive Power of Narrative», *Social Research*, 57, 1990, s. 167–196
- Borge, Baard: *I rettsoppgjørets lange skygger. Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori*. Institutt for sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen 2012
- Borge, Baard: «NS-barna sine skoleerfaringer 1940–1960», *Årbok for norsk utdanningshistorie*, 2010, 27. årgang, ss. 109–127
- Borge, Baard: «De kalte oss naziynge!» – *NS-barnas historie 1940–2002*. Det Norske Samlaget, Oslo 2002
- Borgersrud, Lars: *Staten og krigsbarna. En historisk undersøkelse av statsmyndighetenes behandling av krigsbarna i de første etterkrigsårene*. Utgitt av Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo 2004. (Resultat av forskningsprosjektet «Oppvekstvilkår for krigsbarna» 2004)
- Borgersrud, Lars: *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*. Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag, Oslo 2005
- Chaumont, Jean-Michel: *La concurrence des victimes : génocide, identité, reconnaissance*. Editions la Découverte, Paris 1997
- Corell, Synne: *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Spartacus forlag, Oslo 2011
- Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvat og Guri Hjeltnes: *Den norske nasjonalsosialismen*. Pax Forlag, Oslo 2009
- Dahl, Hans Fredrik og Øystein Sørensen «Et parti av lovbrøtere» i Dahl og Sørensen (red.): *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag, Oslo 2004
- Drolshagen, Ebba: *De gikk ikke fri. Kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*. Oktober forlag, Oslo 2009

- Eik, Jarl: *Hva skjedde med krigstapernes barn?* Hovedoppgave ved Institutt for yrkespedagogikk, Høgskolen i Akershus, Oslo 1997
- Eik, Jarl og Stein Ugelvik Larsen i Larsen, Stein Ugelvik (red.): *I krigens kjølvann*, s. 256 f. Universitetsforlaget, Oslo 1999.
- Ellingsen, Dag: Inga Bjørnsdottir og Anette Warrings *Kvinner, krig og kjærlighet*. Cappelen, Oslo, 1995
- Erlil, Astrid : «Traumatic pasts, literary afterlives, and transcultural memory: new directions of literary and media memory studies». *Journal of Aesthetics & Culture*, Vol. 3, 2011.
- Erlil, Astrid : «War, Film and Collective Memory: Plurimedial Constellations». *Journal of Scandinavian Cinema*. 2.3 (2012), s. 231–235
- Harald Espeli: «Economic Consequences Of The German Occupation Of Norway, 1940–1945», *Scandinavian Journal of History*, 38:4, 2013
- Fure, Odd-Bjørn: «Norsk okkupasjonshistorie: konsensus, berøringsangst og tabuisering» i Stein Ugelvik Larsen (red.): *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Universitetsforlaget, Oslo 1999
- Gjeseth, Gullow: «Norsk veteranpolitikk etter 1945. Noen hovedtrekk i utviklingen». *Oslo Files on defence and security*, august 2012, s. 37. Utgitt av Institutt for forsvarsstudier. (https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99791/OF_3_2012_nettpdf?sequence=1, hentet mai 2017)
- Govier, Trudy: *Taking Wrongs Seriously: Acknowledgment, Reconciliation, And the Politics of Sustainable Peace*. Humanity Books, Amherst, NY 2006
- Grimnes, Ole Kristian: «Hvor står okkupasjonshistorien nå?» *Nytt Norsk Tidsskrift* 3–4/2009,
- Grøtnæs, Kirsti: «Jaktscener fra etterkrigstiden». *Kontrast* nr. 2, 1986.
- Hauge, Eiliv Odde Hauge og Vera Reff: *Flukten fra Dakar*. Bergen, 1951
- Helgesen, Kari: «'... f.t. siktet som tyskertøs'». *Historisk tidsskrift* no. 3, 1990, ss. 285–310
- Hjeltnes, Guri: *Sjømann. Lang vakt. Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Dreyers Forlag, Oslo 1995
- Hjeltnes, Guri: *Krigsseiler: krig, hjemkomst, oppgjør. Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Dreyers Forlag, Oslo 1997
- Hoffmann, Christhard: «Die reine Lehre einer politischen Sekte: Antisemitismus in der norwegischen 'Nasjonal Samling'», i Hermann Graml, Angelika Königseder og Juliane Wetzel (red.), *Vorurteil und Rassenhaß. Antisemitismus in den faschistischen Bewegungen Europas*, Berlin 2001

Johannessen, Monica Waage: «Tyskertøsene» – Myndighetenes behandling og befolkningens reaksjoner. Vormedal Forlag, Haugesund 2016

Jørgensen, Helle: *Norske kvinner og tyske soldater. En undersøkelse av kvinner fra Alta, Tromsø og Lenvik som var sammen med tyske soldater under andre verdenskrig.*

Masteroppgave i historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø 2006

Lenz, Claudia: «Til sengs med fienden. Kvinnelige seksualitet og nasjonal selvforståelse». I: Åse Røthing, Wencke Mühleisen (red.): *Norske seksualiteter*, Cappelen, Oslo 2009, 141–163

Lenz, Claudia: Fortellinger om Norge og nordmenn under krigen. Publisert på Hauge Tveit 08 (2008) <http://www.ht08.no/Default.aspx%3Fpageid=1044.html>. Hentet 3. mai 2017

Lenz, Claudia: «Fra matauk til menneskerettigheter – Fortelling og fortolkning av krigsminner i norske familier gjennom tre generasjoner», *Fortid* nr. 2, 2007, ss. 22–29.

Lien, Andreas Bagås: «Nasjonal Samling og skulen. Skulepolitikk for eit nasjonalsosialistisk framtidssamfunn». *Fortid*, 10/4 2013, ss. 28–39

Mitscherlich, Alexander og Mitscherlich, Margarethe: *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*. Pieper, Frankfurt 1967

Mossige, Erling: *Storredieriet Nortraship: Handelsflåten i krig 1939–1945*. Grøndahl & Søn Forlag, Oslo 1989

Nilssen, Trond Risto: *Da freden brøt løs*. Universitetsforlaget, Oslo 2015

Olden, Asgeir: *Fødd skuldig*. Det Norske Samlaget, Oslo 1988

Olsen, Kåre: *Krigens barn. Krigsbarna og deres mødre*. Forum/Aschehoug, Oslo 1998

Ottosen, Kristian: *Ingen nåde: Historien om nordmenn i japansk fangenskap*. Aschehoug, Oslo 1996

Papendorff, Knut: *Siktet som tyskertøs. Rettsoppjøret i videre forstand*. Novus forlag, Oslo 2015

Pedersen, Terje: *Vi kalte dem tyskertøser*. Scandinavian Academic Press, Oslo 2012

Pedersen, Terje: *Tyskerjenter i Norge. Reaksjoner og klippeaksjoner*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2006

Rian, Turid Nystøl: *Far elsket fedrelandet*. Emilia Forlag, Oslo 2006

Ringdal, Nils Johan: *Mellom Barken og veden: Politiet under okkupasjonen*. Aschehoug, Oslo 1987

Schaap, Andrew: «Political Grounds for Forgiveness», *Contemporary Political Theory*, vol. 2, no. 1, Palgrave, 2003, 77–87

Schaap, Andrew: «Assuming responsibility in the hope of reconciliation», *borderlands e-journal*, vol. 3, no. 1, 2004

- Schaap, Andrew: «Political Reconciliation Through a Struggle for Recognition?», *Social and Legal Studies*, vol. 13, no. 4, Sage, 2004, 523–540
- Senje, Sigurd: *Dømte kvinner. Tyskerjenter og frontsøstre*. Pax, Oslo 1986
- Skogen, Elisabeth: *Aldri tilbake*. Aschehoug, Oslo 1982
- Solberg Skjævelands, Ståle: *Mairegn*. Kolofon Forlag, Oslo 2014
- Storeide, Anette Homlong: *Norske krigsprofitorer: Nazi-Tysklands velvillige medløpere*. Gyldendal, Oslo 2014
- Tames, Ismee: «Ashamed about the Past: The Case of Nazi Collaborators and Their Families in Post-war Dutch Society», i Bird, Stephanie, Mary Fulbrook, Julia Wagner og Christiane Wienand (red.): *Reverberations of Nazi Violence in Germany and Beyond*. Bloomsbury, London 2016
- Tames, Ismee: «Children of Dutch Nazi collaborators», *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 2015 Vol. 22, No. 2, ss. 221–241
- Westlie, Bjørn: *Fars krig*. Aschehoug, Oslo 2008
- Westlie, Bjørn: *Oppgjør. I skyggen av Holocaust*. Aschehoug, Oslo 2002
- Aarnes, Helle: *Tyskerjentene*. Gyldendal, Oslo 2009